

GAMLE HUS DA OG NÅ

Status for SEFRAK-registrerte bygninger
Bø kommune
Telemark fylke 2014
3. omdrev

Dammann, Åse

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)

Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo

Telefon: 23 35 50 00

www.niku.no

Tittel GAMLE HUS DA OG NÅ Status for SEFRAK-registrerte bygninger Bø kommune Telemark fylke 2014 3. omdrev	Rapporttype/nummer NIKU Rapport 78	Publiseringsdato 02.03.2015
	Prosjektnummer 15620830	Sider 60
	Avdeling Samfunn og forvaltning	Tilgjengelighet Åpen
Forfatter(e) Dammann, Åse	ISSN 1503-4895 ISBN 978-82-8101-219-6	Periode gjennomført 2014-2015
	Forsidebilde 08210004052 og 053: Eikjarud i Bø kommune Foto: ÅD/NIKU 2014	

Prosjektleder Åse Dammann
Prosjektmedarbeider(e) Elisabeth Andersen, Monica Kristiansen, Kari Larsen, Regin Meyer, Anneli Nesbakken og Troels Petersen
Kvalitetssikrer Grete Swensen

Finansiert av Riksantikvaren

<p>Sammendrag</p> <p>I denne rapporten beskrives tap, endringer og tilstand for SEFRAK-registrerte bygninger eldre enn 1900 i Bø kommune i Telemark fylke i perioden 2009-2014, samt samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg, som er de fire kommunene som ble kontrollregistrert i 2014. Resultatene analyseres i forhold til samfunnssektor, sosial miljøsammenheng, bygningstyper og geografiske variasjoner. Undersøkelsen er del av Riksantikvarens overvåkningsprogram Gamle hus da og nå, som gjennomføres ved kontrollregistrering i felt hvert femte år i 18 utvalgte kommuner. 3. omdrev av feltregistreringen startet i 2010. Bygningene som inngår i undersøkelsen ble SEFRAK-registrert i perioden 1975-1995. Det opprinnelige undersøkelsesgrunnlaget i overvåkningsprogrammet for Bø kommune var 803 bygninger. Ved første gangs kontrollregistrering i 2004 var 111 av bygningene gått tapt og i 2009 ytterligere 29. I 2014 ble det registrert 21 nye tap, slik at antall gjenstående bygninger i 2014 er 642. 20 % av bygningene i det opprinnelige undersøkelsesgrunnlaget i Bø er tapt. Det årlige tapet i perioden 2009 til 2014 er på 0,6 %.</p>
--

<p>Abstract</p> <p>This report describes losses, alterations and current condition of SEFRAK-listed buildings older than 1900 in Bø municipality, Telemark County during the period 2009-2014, and a compilation of survey results covering the same period for the municipalities of Bø, Holmestrand, Samnanger and Sarpsborg. These results have been analysed in relation to numerous factors, such as socio-economic sector, physical and social geography, demographics, and building types. Control surveys are carried out every fifth year in 18 selected municipalities. The third cycle of such surveys started in 2010. All the buildings were registered in SEFRAK between 1975 and 1995. The baseline figure for the control surveys in Bø was 803 buildings. By 2004, 111 buildings had been lost, with a further 29 by 2009. 21 new losses were discovered in 2014, bringing the total of remaining buildings down to 642. 20 % of the baseline figure for the control surveys in Bø municipality has been lost. Looking at the period 2009-2014 on its own, we find that the annual rate of loss is 0,6 %.</p>
--

Emneord Kulturminne, SEFRAK, bygning, miljøovervåkning, kontrollregistrering, tap, endring, tilstand, Bø, Telemark
Keywords Cultural heritage, SEFRAK, buildings, monitoring, control survey, loss, alteration, condition, Bø, Telemark

Avdelingsleder
Inge Lindblom

Forord

Gamle hus da og nå er Riksantikvarens miljøovervåkningsprogram for SEFRAK-registrerte bygninger eldre enn 1900. Målet med overvåkningsprogrammet er å få oversikt over utviklingen av tap, endringer og fysisk tilstand for SEFRAK-registrerte bygninger, gjennom kontrollregistrering i felt i utvalgte kommuner. Programmet ble opprettet i år 2000 og har et langsiktig perspektiv. Overvåkingsresultatene vil gi grunnlag for målrettede tiltak i fremtidig kulturminneforvaltning.

I alt 18 kommuner er med i dette miljøovervåkningsprogrammet, og kontrollregistrering foretas hvert femte år i hver av kommunene. I 2014 ble det foretatt kontrollregistrering i Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg kommune.

1. og 2. omdrev av overvåkningsprogrammet, som ble avsluttet i henholdsvis 2004 og 2009, ble gjennomført av Kulturminnekompaniet. 3. omdrev, som pågår fra 2010 til og med 2014, gjennomføres av Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU), på oppdrag fra Riksantikvaren.

Feltarbeidet i 2014 foregikk i mai, juni, august og september og ble gjennomført av Elisabeth Andersen, Monica Kristiansen, Kari Larsen, Regin Meyer, Anneli Nesbakken, Troels Petersen og Åse Dammann. Anneli Nesbakken og Troels Pettersen har bidratt med metodeutvikling og presentasjon av kartverk og tabeller til registreringen, og kart og planstatus til rapportene. Grete Swensen har ansvar for kvalitetssikring. Resultater og rapporter er utarbeidet av Åse Dammann.

Rapportene fra 3. omdrev er i stor grad utformet med samme systematikk som rapportene fra tidligere omdrev. Rapporter fra kontrollregistreringene er tilgjengelige som PDF-fil på www.ra.no og www.niku.no, og kan fås i papirformat hos Riksantikvaren.

Oslo, mars 2015

Åse Dammann, NIKU

Innholdsfortegnelse

0	Sammendrag	7
0.1	Kvantitative forandringer	7
0.2	Kvalitative forandringer	10
0.3	Årsak til tap og endring	10
0.4	Bruk av SEFRAK-registeret, planforhold m.m.	11
1	Om prosjektet	12
1.1	Riksantikvaren og miljøovervåking (MOV)	12
1.1.1	Nasjonale mål	12
1.1.2	SEFRAK	12
1.1.3	Miljøovervåkingens gjennomføring	13
1.1.4	18 kommuner	13
1.1.5	Undersøkte SEFRAK-data	14
1.1.6	Parametere for MOV-undersøkelsen	17
1.1.7	Metode	18
1.1.8	Lagring av rådata og fotomateriale	19
2	Grunnlagsmaterialet for MOV-undersøkelsen 2014	20
2.1	De utvalgte kommunene i MOV-undersøkelsen 2014	20
2.1.1	Undersøkte bygninger 2014	20
2.2	Grunnlagsmaterialet for MOV-undersøkelsen i Bø 2014	21
3	Resultat	22
3.1	Tap	22
3.1.1	Tap – samlet	22
3.1.2	Tap – samfunnssektor	23
3.1.3	Tap – sosial miljøsammenheng	24
3.1.4	Tap – bygningstyper	25
3.1.5	Tapsårsaker	26
3.2	Endringer av gjenstående bygninger	28
3.2.1	Endringer – samlet	28
3.2.2	Endring – bygningstyper	29
3.3	Tilstand	30
3.3.1	Tilstand – samlet	30
3.3.2	Tilstand – sosial miljøsammenheng	31
3.3.3	Tilstand – bygningstyper	32
4	Geografiske variasjoner	34
4.1	Tap og geografiske variasjoner	35
4.1.1	Tap – områder: Periferi/sentrum	35
4.2	Endringer og geografiske variasjoner	36
4.2.1	Endring – områder: Periferi/sentrum	36
4.3	Tilstand og geografiske variasjoner	37
4.3.1	Tilstand – områder: Periferi/sentrum	37
5	Utvikling og tendenser	38
5.1	Utviklingen i kommunen	38
5.2	Tendenser i trusselbildet	41
6	Samlet resultatoversikt MOV 2014	42
6.1	Kvantitative forandringer	42
6.2	Kvalitative forandringer	48
6.2.1	Bestandsutviklingen i forhold til sosial miljøsammenheng	48
6.2.2	Bestandsutviklingen i forhold til bygningstyper	49
6.2.3	Tapsårsaker	50

Figurliste	51
Kilder.....	52
Vedlegg.....	53
Vedlegg 1: Tap, endring og tilstand i Bø fordelt på bygningstyper	53
Vedlegg 2: Tap, endring og tilstand i Bø fordelt på registreringskretser	54
Vedlegg 3: Kommune- og fylkeskart.....	55
Vedlegg 4: Kart over tapte bygninger i Bø 3. omdrev	56
Vedlegg 5: Kart over endrete bygninger i Bø 3. omdrev.....	57
Vedlegg 6: Kart over truede bygninger i Bø 3. omdrev.....	58

0 Sammendrag

0.1 Kvantitative forandringer

Undersøkellesgrunnlaget for Bø kommune i 3. omdrev besto av 663 SEFRAK-bygninger. Mellom 2009 og 2014 har 21 bygninger gått tapt, dvs 3 % av bygningene i undersøkelsesgrunnlaget. Dette tilsvarer et årlig tap på 0,6 % fra 2009 til 2014.

Til sammen er 254 bygninger i Bø registrert som endret (alle endringstyper). Dette tilsvarer 40 % av de gjenstående bygningene i 3. omdrev. Andelen har økt fra 27 % i 2. omdrev og 20 % i 1. omdrev. 17 bygninger i Bø er sterkt endret (endringstype A), det vil si 3 % av de gjenstående bygningene i 3. omdrev, mot 2 % i 2. omdrev. 12 % av de gjenstående bygningene har middels endringer (endringstype B) og 25 % har mindre endringer (endringstype C).

13 bygninger i Bø er sterkt truet. Dette tilsvarer 2 % av de gjenstående bygningene. I tillegg er 55 bygninger registrert som truet, en andel på 9 %. I 2. omdrev var 8 % av de gjenstående bygningene i Bø sterkt truet.

Til sammen er 50 av bygningene i Bø tapt, sterkt endret (endringstype A) eller sterkt truet (en av bygningene er både sterkt endret og sterkt truet). Dette tilsvarer 8 % av bygningene i undersøkelsesgrunnlaget for 2014.

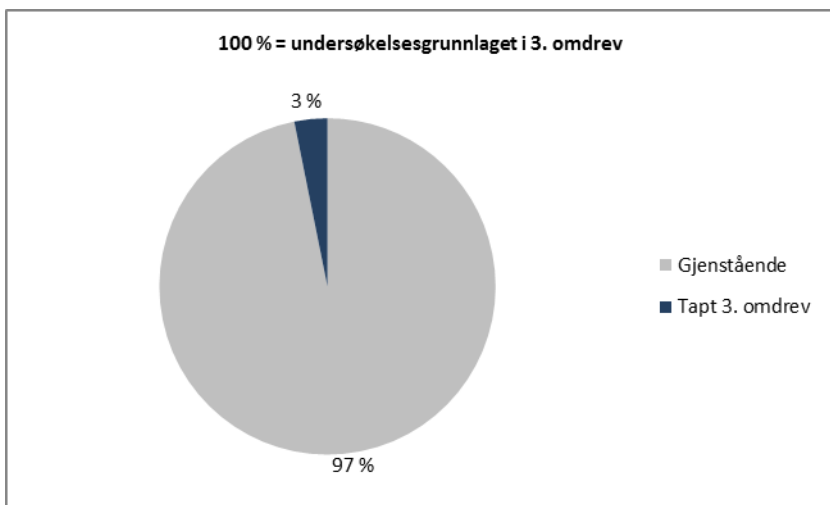
Til sammen er 329 bygninger i Bø i tilnærmet samme form som ved den opprinnelige SEFRAK-registreringen, fratrukket bygninger som er tapt, truet, sterkt truet eller endret (alle endringstyper). Dette tilsvarer 50 % av undersøkelsesgrunnlaget for Bø i 3. omdrev. I 2. omdrev var denne andelen på 57 %.

12 bygninger i Bø er registrert med ukjent endringsstatus (1,9 % av de gjenstående).

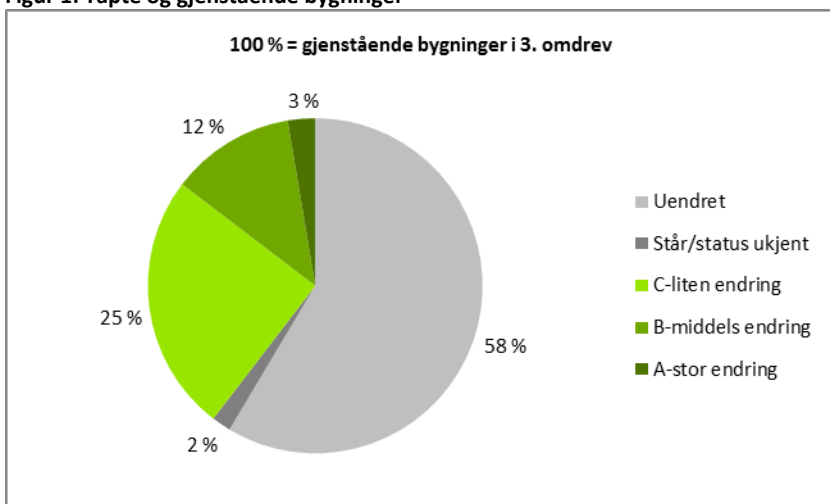
08210001003: Bø kommune er en jord- og skogbrukskommune, men som regionsenter i Midt-Telemark med offentlige kontor, høyskole, handel og turisme er det ventet at behovet for sentrumsnære leiligheter vil øke. Foto: RM/NIKU 2014

Tap, endring og tilstand

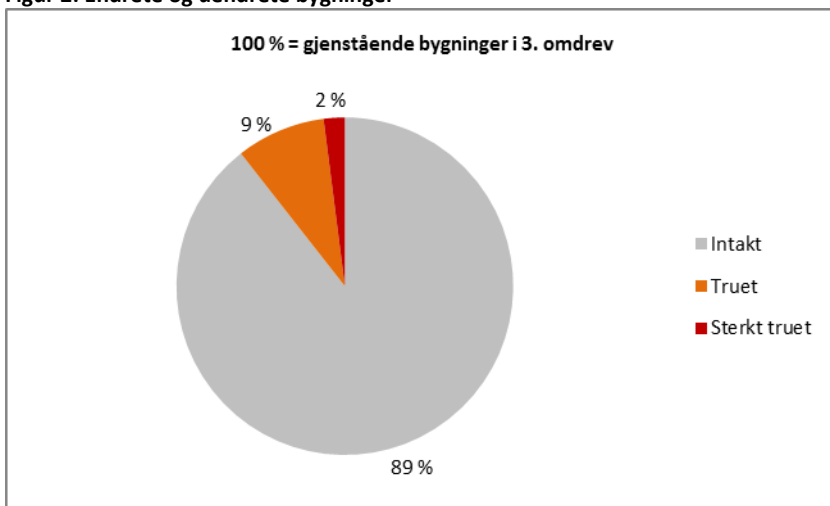
Undersøkelsesgrunnlag 3. omdrev	663
Tapt 3. omdrev	21
Gjenstående 3. omdrev	642

Figur 1: Tapte og gjenstående bygninger

Uendret	376
Står/ukjent endringsgrad	12
C-liten endring	160
B-middels endring	77
A-stor endring	17
Gjenstående 3. omdrev	642

Figur 2: Endrete og uendrete bygninger

Intakt	574
Truet	55
Sterkt truet	13
Gjenstående 3. omdrev	642

Figur 3: Bygningstilstand

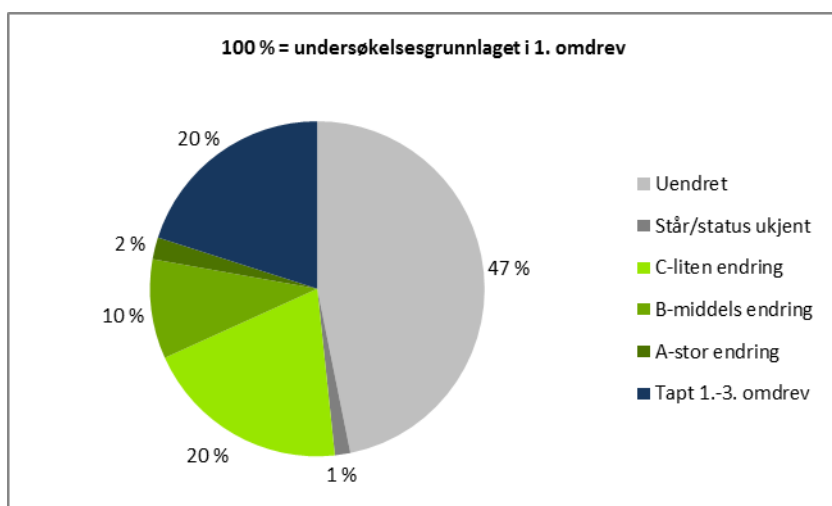
Akkumulert tap, endring og tilstand

Det akkumulerte tapet etter 3. omdrev i Bø er på 20 % av undersøkelsesgrunnlaget på 803 bygninger i 1. omdrev. I første omdrev var det 14 % tap, og i 2. omdrev var det akkumulerte tapet på 17 %.

Det akkumulerte antall endrete bygninger (alle endringstyper) etter 3. omdrev i Bø utgjør 32 % av undersøkelsesgrunnlaget for 1. omdrev.

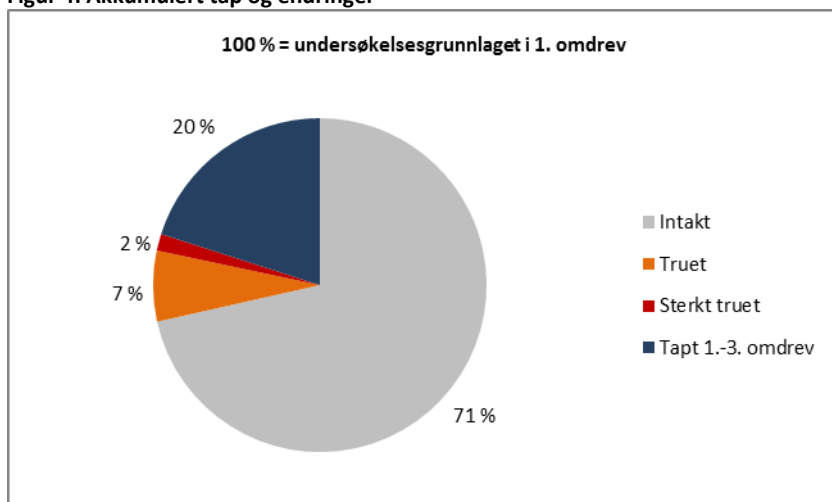
Den akkumulerte andelen bygninger som er sterkt truet etter 3. omdrev er på 2 % av undersøkelsesgrunnlaget for 1. omdrev. I tillegg er andelen som er registrert som truet på 7 %.

Den akkumulerte andelen bygninger som er tapt, sterkt truet og/eller sterkt endret (endringstype A) etter 3. omdrev i Bø utgjør 24 % av undersøkelsesgrunnlaget i 1. omdrev. Til sammenligning var den akkumulerte andelen tapte, sterkt truede og/eller sterkt endrete bygninger 26 % i 2. omdrev og 21 % i 1. omdrev.

Figur 4: Akkumulert tap og endringer

Uendret	376
Står/ukjent endringsgrad	12
C-liten endring	160
B-middels endring	77
A-stor endring	17
Tapt 1.-3. omdrev	161
Undersøkelsesgrunnlag 1. omdrev	803

Figur 5: Akkumulert tap og bygningstilstand

Intakt	574
Truet	55
Sterkt truet	13
Tapt 1.-3. omdrev	161
Undersøkelsesgrunnlag 1. omdrev	803

0.2 Kvalitative forandringer

Samfunnssektor

96 % av SEFRAK-bygningene i Bø kommune er knyttet til kategorien landbruk, fiske og fangst, og det er i denne kategorien man finner alle tapene i 3. omdrev.

Sosial miljøsammenheng

63 % av de undersøkte bygningene i Bø er definert som bondens bygninger. Tapsandelen i denne kategorien ligger lavere enn gjennomsnittstapet i Bø (2 % mot 3 %). Husmannsplassene har hatt høyere tapsandel i alle tre omdrev (17 % i 1. omdrev og 7 % i 2. og 3., mot gjennomsnitt på henholdsvis 14 %, 4 % og 3 %). Andelen sterkt truete bygninger er på 2 % både for bondens bygninger og husmannsplassene. Tilleggsandelen av truete bygninger er imidlertid markant høyere for husmannsplassene enn for bondens bygninger (15 % mot 6 %).

Bygningstyper

Tapsandelen har sunket i forhold til 2. omdrev både for bolighus/våningshus (fra 5 % til 4 %) og driftsbygninger i tunet (fra 7 % til 2 %), mens for mindre uthus i tunet er tapsandelen den samme som i 2. omdrev (2 %). Ingen av utmarksbygningene har gått tapt i perioden. Selv om tapsandelen for de større driftsbygningene i tunet har sunket, er det disse som er mest utsatt for forfall i 3. omdrev (5 % sterkt truete og 20 % truete), mens tilstanden er bedre for de mindre uthusene i tunet (3 % sterkt truete og 8 % truete). Av de 33 gjenstående utmarksbygningene er det 3 % sterkt truete og 21 % truete bygninger. Ingen bolighus er sterkt truet i 3. omdrev, men 4 % er registrert som truet. Av de gjenstående SEFRAK-bygningene i Bø kommune er det våningshus/bolighus som ligger høyest på endringsstatistikken, med 52 % endrete og høyeste endringstakt (fra 34 % i 2. omdrev). 42 % av de SEFRAK-registrerte driftsbygningene er endret og 28 % av de mindre uthusene. Av utmarksbygningene, er 18 % endret. Flesteparten av endringene er av minste grad, det vil si overflateendringer av fasade og tak, som tilsvarer mye av det vanlige bygningsvedlikeholdet.

Geografiske variasjoner

79 % av SEFRAK-bygningene i Bø kommune ligger i områder definert som periferi. Som i tidligere omdrev er tapsprosenten lavere her enn i sentrumsområdene (3 % mot 4 %). Når det gjelder andelen truete og sterkt truete SEFRAK-bygninger fordelt på periferi og sentrum har forholdet snudd siden 1. omdrev, da andelen sterkt truete var høyest i Bø sentrum (9 % mot 6 % i periferien). Fra og med 2. omdrev har det vært høyest andel truete og sterkt truete bygninger i periferien (9 % mot 7 % i sentrum i 2. omdrev og 11 % mot 10 % i sentrum i 3. omdrev). Endringstakten har økt i periferien, slik at andelen endrete SEFRAK-bygninger nå er den samme her som for sentrumsområdene (40 %).

0.3 Årsak til tap og endring

21 SEFRAK-bygninger er tapt i Bø kommune i 3. omdrev. Dette tilsvarer en tapsandel på 3 %, som er lavere enn i 2. omdrev, da tapsandelen i Bø var på 4 %. 5 av de tapte bygningene ble registrert som truet i 2. omdrev. Andelen endrete bygninger har økt markant siden 2. omdrev (fra 26 % til 40 %), men andelen sterkt endrete bygninger (3 %) er lav i forhold til andelen bygninger med små endringer (25 %).

Tapsandelen for bolighus og våningshus har sunket i forhold til 2. omdrev (fra 5 % til 4 %), og ingen av de gjenstående bolighusene er sterkt truet. En stor andel av bolighusene er imidlertid endret (52 %). Synkende tapsandel og god bygningstilstand, kombinert med mange endringer, tyder på aktiv bruk og vedlikehold. Andelen tapte driftsbygninger har sunket i forhold til 2. omdrev (fra 7 % til 2 %), men

dette er bygningstypen som er mest utsatt for forfall i 3. omdrev (20 % truete og 5 % sterkt truete). Forfallet på de større driftsbygninger på gårdsbrukene må sees i sammenheng med strukturelle endringer og effektivisering av landbruket, med sammenslåing av driftsenheter, fraflytting, funksjonstømming og at dagens landbruksdrift krever nye og tidsmessige driftsbygninger. For de mindre uthusene i tunet er tapsandelen som i 2. omdrev (2 %), og sammenlignet med de store driftsbygningene er tilstanden gjennomsnittlig bedre for de mindre uthusene (8 % truete og 3 % sterkt truete). Årsaken kan være at mindre bygninger er lettere å vedlikeholde og tilpasse, og at bygningsgruppen omfatter statusbygninger som stabbur og loft. Andelen truete bygninger har økt i periferien fra 2. omdrev, slik at man kan forvente økt tapstakt i utkantområdene av kommunen.

0.4 Bruk av SEFRAK-registeret, planforhold m.m.

Bø kommune sender saker angående riving og endring av SEFRAK-registrerte bygninger til Telemark fylkeskommune. Kommunen henter opplysninger om SEFRAK-registrering fra Matrikkelen. De originale SEFRAK-skjemaene ligger hos fylkeskommunen.

Kommuneplanens arealdel har bestemmelser om bygging i landbruks-, natur- og friluftsområder (LNF-områder). Tilpasning til terreng og eksisterende bebyggelse er satt som vilkår for spredt boligbygging, og bygging kan ikke tillates i områder som i plankartet er vist som verdifulle kulturminner. Det kan tillates ombygging til utleie og småskala næringsvirksomhet på inntil 300 m² BRA, med krav til utforming og tilpasning og at det bygges med røtter i tradisjon og god byggeskikk. Jønneberg, Bøhaugen-Nordbø, Prestegårdshamna, Liheia, Gvålahaugen, Stoklandsheia og Forberg er nevnt som områder med særskilte verne- og bruksinteresser, hvor det bare bør tillates bygg eller tiltak som er knyttet til stedbunden næring. Når det søkes om tiltak som berører automatisk fredete kulturminner eller fredete bygninger, skal søknaden gå til fylkeskommunen, sammen med kommunens vurdering.¹

Bø kommune har ingen kulturminneplan, men i Bø og Sauherad er det igangsatt en planprosess for en interkommunal kommunedelplan for kulturminner, som skal vedtas i oktober 2015. I planprogrammet heter det at målet med kulturminneplanen er å sikre de historiske verdiene i Bø og Sauherad på en god måte. Planen skal inneholde en revurdering av eksisterende vern og klassifisering av materielle kulturminner, og det skal gjøres en vurdering av registrerte kulturminner med utgangspunkt i ulike databaser for kulturminner, blant annet SEFRAK-registeret. Ved utvelgelse av verdifulle kulturminner skal man legge vekt på representativitet, sammenheng og miljø, autentisitet, fysisk tilstand, arkitektonisk og kunstnerisk kvalitet, identitet og symbolverdi, økonomi og bruk og økologi, og det skal legges vekt på bevaring av helhetlige kulturmiljøer.²

3 av bygningene som inngår i 3. omdrev av kontrollregistreringen i Bø kommune ligger innenfor områderegulering hensynssone for bevaring av kulturmiljø. Én av disse er registrert med middels endring (B-endring), mens 2 er registrert med liten endring (C-endring). 4 bygninger ligger innenfor spesialområde bevaring i reguleringsplan etter plan- og bygningsloven. Av disse bygningene er 2 registrert med liten endring (C-endring), mens de øvrige er uendret. Til sammen er 8 av bygningene i undersøkelsesgrunnlaget fredet etter kulturminneloven. Av disse bygningene er 2 registrert med liten endring (C-endring). De øvrige er uendret.

¹ Føresegner og retningslinjer til kommuneplanens arealdel. Bø 2008-2020, s 8-13

² Planprogram. Interkommunal kommunedelplan for kulturminner 2015-2018. Bø og Sauherad kommunar. 01.12.14, s 4-7.

1 Om prosjektet

1.1 Riksantikvaren og miljøovervåking (MOV)

Gamle hus da og nå er ett av Riksantikvarens miljøovervåkningsprogram. Målet med overvåkningsprogrammet er å få oversikt over utviklingen av tap, endringer og fysisk tilstand for SEFRAK-registrerte bygninger eldre enn 1900. Dette gjøres ved innsamling av data gjennom kontrollregistrering av et stort antall bygninger i felt i 18 utvalgte kommuner. Overvåkingsresultatene for denne bygningsmassen vil gi faktagrunnlag for målrettede tiltak i fremtidig forvaltning.

I Riksantikvarens Strategi for miljøovervåking på kulturminnefeltet 2009-2020 heter det:

Kunnskap om kulturminnenes og kulturmiljøenes tilstand, hvordan de utvikler seg og årsaker til endringer, er en grunnleggende forutsetning for en faktabasert politikkutforming og forvaltning. Miljøovervåking (MOV) produserer resultater gjennom systematisk og langsiktig innhenting av data og bidrar dermed til denne kunnskapsutviklingen. Miljøovervåking er et viktig verktøy for kulturminneforvaltningen. Gjennom standardiserte metoder produseres data som tolkes og analyseres. Resultatene skal bidra til et forutsigbart og konfliktforebyggende vernearbeid innenfor miljøvernforvaltningen. De skal også gi indikasjoner på kulturminnenes og kulturmiljøets tålegrense i forhold til naturlig og menneskeskapt slitasje. Tidlig varsling av en utvikling som kan slå negativt ut for kulturminner og kulturmiljøer er også en viktig intensjon med miljøovervåking. Overvåkingsresultater kan dessuten bidra til rapportering i henhold til internasjonale forpliktelser.³

1.1.1 Nasjonale mål

Et overordnet miljømål og indikator er nedfelt i St. meld.nr 16 (2004-2005) Leve med kulturminner og i Prop.1 S (2013-2014): Tapet av verneverdige kulturminner skal minimeres; dvs prosentvis årlig tap av SEFRAK-registrerte bygninger i utvalgte områder.⁴ Bygningene som inngår i overvåkningsprogrammet *Gamle hus da og nå* er utvalgt på bakgrunn av alder, og det innsamlete materialet gir et bredt tilfang av opplysninger om bestandsutviklingen for den eldre bygningsmassen i de 18 kommunene, uavhengig av bygningenes verneverdi.

1.1.2 SEFRAK

SEFRAK er en forkortelse for Sekretariatet for registrering av faste kulturminner. Sekretariatet, som ble opprettet i 1970, ledet fra 1975 en landsomfattende feltregistrering av eldre bygninger. SEFRAK-registeret omfatter i prinsippet alle bygninger eldre enn 1900, samt rester av bygninger og andre objekter. For noen områder ble også nyere bygninger registrert, f. eks. der krigshandlinger eller bybranner har ødelagt eldre bebyggelse. Det ble i alt registrert ca. 515 000 objekter i SEFRAK. Registreringen besto av kartfesting, oppmåling og fotografering av objektene, ved bruk av standardiserte skjema. Deler av tekstinformasjonen i SEFRAK-skjemaene er digitalisert og koblet til Matrikkelen. SEFRAK-registrering innebærer ingen formell vernestatus for objektene, men SEFRAK-registeret er et viktig verktøy i forvaltningen av kulturminner og har verdi som kulturhistorisk kildemateriale. I 1989 ble SEFRAK nedlagt som sekretariat, og ansvarsområdet ble overført til

³ Riksantikvaren: Strategi for miljøovervåking på kulturminnefeltet 2009-2020.

⁴ St.meld. nr. 16 (2004-2005) Leve med kulturminner og Proposisjon til Stortinget 2013-2014. Det Kongelige Miljøverndepartement

Riksantikvaren. SEFRAK-navnet ble beholdt som betegnelse på registeret som var bygd opp. Registreringene ble avsluttet i 1995.⁵

1.1.3 Miljøovervåkingens gjennomføring

I 1994 ble SEFRAK-registreringen fra 1973-74 i Nittedal kommune i Akershus kontrollregistrert, og utover 1990-tallet ble det gjennomført andre mindre overvåkingsprosjekter med kontroll av tidligere registrerte kulturminner, både bygninger og arkeologiske kulturminner. Systematisk kontrollregistrering av SEFRAK-registrerte bygninger ble igangsatt i overvåkningsprogrammet *Gamle hus da og nå* i 2000. 18 kommuner inngår i overvåkningsprogrammet, og hver kommune blir kontrollregistrert hvert femte år. Hvert år blir det publisert kommunevise rapporter med resultater fra kontrollregistreringen. Disse er tilgjengelige via Riksantikvarens og NIKUs hjemmesider. Den opprinnelige SEFRAK-registreringen strakk seg over et lengre tidsrom, fra 1975 til 1995. Dette betyr at de 18 kontrollkommunene i *Gamle hus da og nå* ble registrert i ulike år, og at tallene for tap, endring og tilstand i 1. omdrev av kontrollregistreringen refererer seg til ulike tidsspenn for de 18 kommunene. Kontrollresultatene fra 1. omdrev gir dermed et skjevt bilde med hensyn til sammenligning mellom kommunene. Tidsintervallene i den videre kontrollregistreringen er imidlertid faste og gir dermed et godt grunnlag for sammenligning kommunene imellom.

1.1.4 18 kommuner

De 18 kommunene som inngår i overvåkningsprogrammet *Gamle hus da og nå* er fordelt på 16 av landets fylker, og utgjør både en geografisk og samfunnsmessig bredde. Første omdrev av kontrollregistreringen startet opp i 2000, bortsett fra i Nittedal, hvor første kontrollregistrering ble gjennomført i 1994. Første omdrev ble avsluttet i 2004. Andre omdrev pågikk fra 2005 til 2009, og tredje omdrev, som startet i 2010, vil pågå til og med 2014.

Fylke	Kommune nr	Kommune	Antall bygninger i 3. omdrev	1. omdrev	2. omdrev	3. omdrev
Møre og Romsdal	1548	Fræna	703	2000	2005	2010
Aust-Agder	0911	Gjerstad	544			
Finnmark	2011	Kautokeino	20			
Oppland	0542	Nord-Aurdal	1115			
		Samlet 2010	2382			
Akershus	0233	Nittedal	260	1994	2006	2011
Troms	1902	Tromsø	894	2001	2006	2011
		Samlet 2011	1154			
Hedmark	0420	Eidskog	791	2002	2007	2012
Nordland	1840	Saltdal	373			
Rogaland	1102	Sandnes	513			
Oppland	0513	Skjåk	716			
		Samlet 2012	2393			
Sogn og Fjordane	1401	Flora	603	2003	2008	2013
Sør-Trøndelag	1653	Melhus	1104			
Nord-Trøndelag	1736	Snåsa	440			
Nordland	1815	Vega	398			
		Samlet 2013	2545			
Telemark	0821	Bø	663	2004	2009	2014
Vestfold	0702	Holmestrand	415			
Hordaland	1242	Samnanger	345			
Østfold	0105	Sarpsborg	1347			
		Samlet 2014	2 770			
16 fylker		18 kommuner	11 244 bygninger			

⁵ Riksantikvarens hjemmeside: www.ra.no. Lest 17.2.2011.

1.1.5 Undersøkte SEFRAK-data

Utgangspunktet for overvåkningsprogrammet *Gamle hus da og nå* har vært å undersøke hvor mange av de opprinnelige SEFRAK-registrerte bygningene som går tapt, og i hvilken grad de gjenstående bygningene er endret eller truet. I tillegg til å undersøke de kvantitative endringene i kulturminnebestanden, det vil si antallet av tapte, endrete og truede bygninger, har man også ønsket å belyse enkelte kvalitative aspekter i endringsprosessene.

Med utgangspunkt i strukturen i SEFRAK-registeret, har man valgt ut fire kvalitative kategorier som er undersøkt nærmere. Disse kategoriene er samfunnssektor, sosial miljøsammenheng, bygningstyper og geografiske variasjoner. Hver av disse kategoriene har flere underkategorier – se oversikt over alle underkategorier på neste side.

Samfunnssektor

Kategorien samfunnssektor tilsvarer bygningens opprinnelig funksjon og formål, som er klassifisert i SEFRAK-kodelisten for registrering av hus, rubrikk 12.

Sosial miljøsammenheng

Kategorien sosial miljøsammenheng tilsvarer opprinnelig sosial miljøsammenheng, som er klassifisert i SEFRAK-kodelisten for registrering av hus, rubrikk 14.

Bygningstyper

De syv hovedkategoriene av bygningstyper som blir brukt i rapportene skal fange opp typiske trekk ved eldre byggeskikk, med egne hus for ulike funksjoner og ressursutnyttning. Betegnelse som brukes er standardiserte for alle de 18 kommunene og fanger ikke opp lokale variasjoner av bygningsbenevning. For oversikt over resultatene fra kontrollregistreringen fordelt på alle bygningstyper, viser vi til tabell i vedlegg 1 i denne rapporten.

Geografiske variasjoner

Et siktemål med overvåkningsprogrammet *Gamle hus da og nå* er å undersøke om geografiske variasjoner i beliggenhet påvirker kulturminnebestanden, og om visse strøk i en kommune er mer utsatt enn andre. For hver kommune er det derfor laget individuelt definerte, hensiktsmessige geografiske kategorier, for å analysere slike variasjoner. Hver geografisk kategori består av en eller flere av registreringskretsene i SEFRAK. Se kapittel 4.

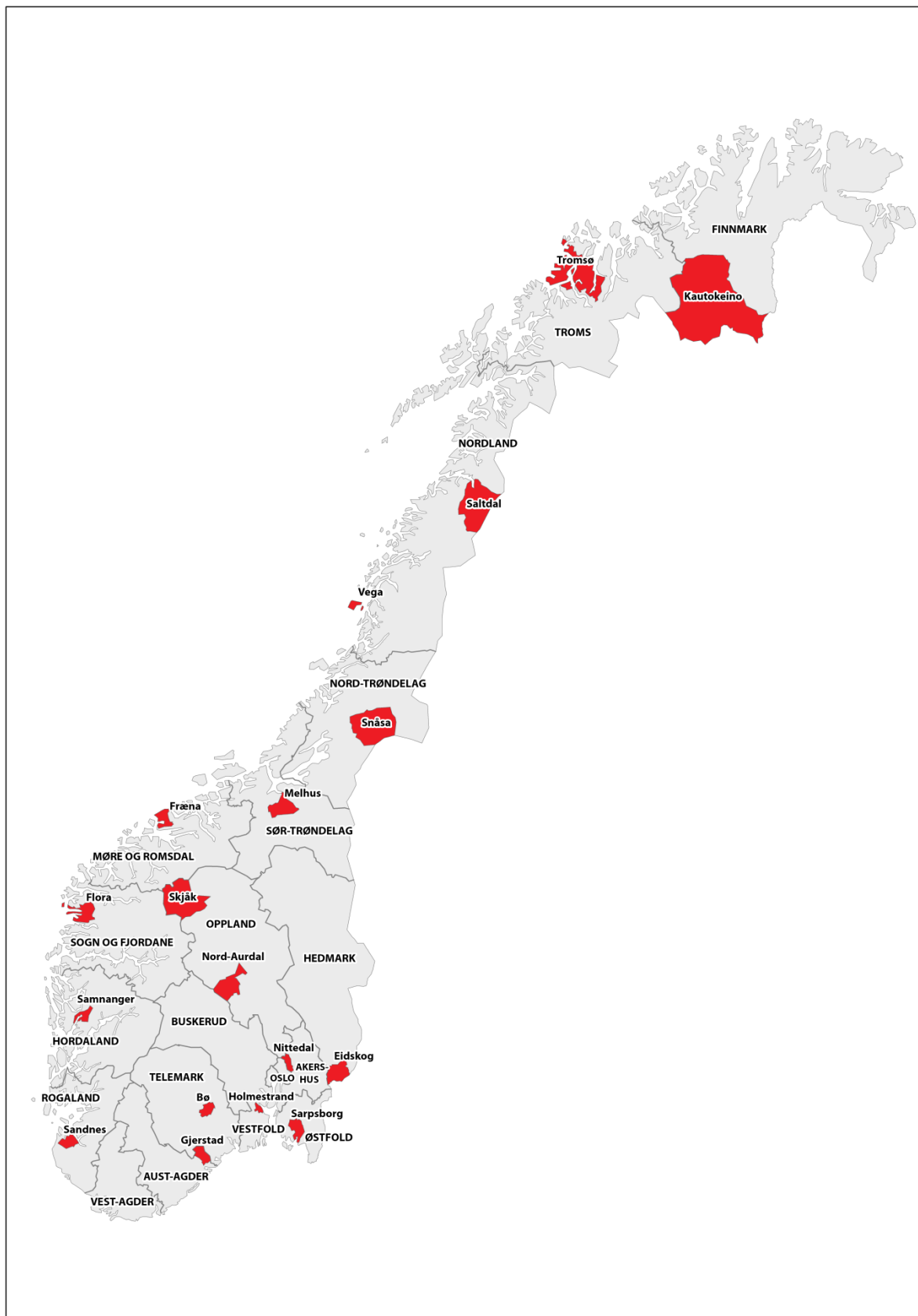
SEFRAK-registreringen ble organisert i felt etter de samme registreringskretser som Statistisk sentralbyrå (SSB) har brukt i folketellingene fra 1970 og 1980. Kretsinnndelingen for Bø og Samnanger er organisert som ved folketellingen i 1970, mens Sarpsborg og Holmestrand er organisert etter kretsinnndelingen fra folketellingen i 1980. Kretsinnndelingen som SSB benyttet i 1980 inneholder flere kretser enn 1970-inndelingen. I 1970 var tettstedene skilt ut som egne kretser, men ikke i 1980.⁶

For oversikt over resultatene fra kontrollregistreringen fordelt på alle registreringskretser, viser vi til tabell i vedlegg 2 i denne rapporten.

---

⁶ Broe, Unni og Solrun Skogstad: *Gamle hus da og nå 2004-2009. Status for SEFRAK-registrerte bygninger Bø kommune, Telemark fylke 2009*, 2. omverv, s. 11. Riksantikvaren 2010.

Samfunnssektor	SEFRAK kode
Fast bosetting uten næringstilknytning:	200
Industri/merkantil virksomhet:	400-500
Landbruk, fiske, fangst:	100
Andre sektorer:	300, 600-900
Sosial miljøsammenheng	SEFRAK kode
Arbeider, husmann, tjenestemann:	30-39
Bonde:	25
Embetsverk, institusjon:	10-19
Fisker:	26
Annen næringsdrivende:	20-24, 27-29
Bygningstyper	SEFRAK kategori
Bolighus/våningshus:	Bolig Våningshus
Mindre uthus i/nær tunet:	Sidebygning Stabbur, loft Uthus knyttet til bolig/bygård Andre mindre uthus i/nær tunet
Driftsbygninger i tunet:	Driftsbygning Fjøs, stall, låve
Hus i utmark/seter:	Koie Kvern, sag Seterbu/sel Seterfjøs Seterløe Utløe, sommerfjøs Andre hus i utmark Andre hus på setra
Naust, sjøhus, fyr m.m.:	Fyr mm Naust, sjøbu Rorbu Sjøhus, brygge
Bygård:	Bygård
Andre hustyper:	Bygdemagasin, telthus, tollbu Forretningsbygg Forsamlingshus Hotell, gjestgiveri, skysstasjon, kafé m.m. Hytte Kirke, kapell Kommunehus Kraftstasjon, transformatorstasjon Næringsbygg Skole/internat Stasjonsbygning Sykehus, pleiehjem Ukjent Annet
Geografiske variasjoner	SEFRAK kategori
Områder:	Sammenhengende områder basert på en eller flere registreringskretser i SEFRAK
Tettbygd/spredtbygd:	Registreringskretser i SEFRAK som er definert som tettbygde eller spredtbygde

I Riksantikvarens miljøovervåkingsprogram *Gamle hus da og nå* blir SEFRAK-registrerte bygninger eldre enn 1900 kontrollregistrert hvert femte år. Kontrollregistreringen foregår i 18 kommuner i til sammen 16 fylker.

1.1.6 Parametere for MOV-undersøkelsen

I overvåkningsprogrammet *Gamle hus da og nå* registreres ulike variabler av status, årsaker til tap, endring og bygningsteknisk tilstand. Utgangspunktet for vurdering av endringsgrad er bygningen slik den så ut ved første gangs SEFRAK-registrering, det vil si slik den fremstår på fotografiene på det opprinnelige SEFRAK-skjemaet.

Både i vurderingen av bygningsteknisk tilstand og endringsgrad er det et element av skjønn. Dette gjelder blant annet ved den glidende overgangen mellom forfall og tap, og i vurderingen av om en bygningsendring er stor eller middels.

Når det gjelder endringer, vurderes det ikke om endringene er gode eller dårlige.

<p>Status</p> <p><i>Tap:</i> Absolutt tap av SEFRAK-registrerte objekter siden registreringstidspunktet. Det betyr at huset fysisk sett er tapt eller flyttet til annet sted.</p> <p><i>Endret:</i> Endret i forhold til den opprinnelige SEFRAK-registreringen.</p> <p><i>Uendret:</i> Ingen eller mindre endringer i forhold til den opprinnelige SEFRAK-registreringen. Se nærmere presisering under C-liten endring.</p> <p><i>Står:</i> Ukjent endringsgrad. Brukes for enkelte bygninger hvor det er vanskelig å klassifisere endringsgrad. Årsaken kan være kvaliteten på det opprinnelige SEFRAK-skjemaet, eller huset kan være under oppussing/ombygging.</p> <p><i>Gjenoppstått:</i> Fra 2. omdrev ble gjenoppståtte hus tatt med som egen kategori. Hus som har vært midlertidig tatt ned, lagret ved tidligere kontrollregistrering, og som er satt opp igjen i tilnærmet opprinnelig materiale og fysisk sammenheng, blir registrert som gjenoppstått.</p>
<p>Årsaker til tap</p> <p><i>Brent/naturkatastrofe</i></p> <p><i>Falt i ruin</i></p> <p><i>Flytting:</i> Hus som er flyttet registreres som tapt, med unntak for flytting innen et snevert geografisk område, som for eksempel innenfor gårdstunet.</p> <p><i>Forfall/opprydding</i></p> <p><i>Offentlig vedtak/planvedtak</i></p> <p><i>Riving</i></p> <p><i>Ukjent</i></p>
<p>Endring ABC</p> <p><i>A-stor endring:</i> Sterk grad av ombygging. Endring av bygningens grunnflate. Tilbygg/påbygg som i størrelse dominerer den opprinnelige bygningen. Bygningens opprinnelig volumkarakter er endret. Stor del av bygningen revet.</p> <p><i>B-middels endring:</i> Mindre omfattende ombygging. Utvidelse av bygningens grunnflate. Mindre påbygg/tilbygg som underordner seg det eksisterende bygningsvolum. Mindre del av bygningen revet.</p> <p><i>C-liten endring:</i> Endring av bygningens karakter gjennom generelt vedlikehold, for eksempel ved utskifting av ytre bygningselementer som panel, takbelegg og vinduer/listverk. Mindre endringer, som skifting mellom relativt moderne taktekke som bølgeblikk, eternitplater, asbestplater, aluminiumsplater, papp m.m. regnes ikke som endring. Det samme gjelder også utskifting av enkelte vinduer som har samme format, men hvor detaljene er vanskelig å kontrollere før/nå. Hvis panel, listverk, vinduer og takbelegg er helt fornyet, men er av samme typer som ved den opprinnelige registreringen, vil dette i de fleste tilfelle ikke bli registrert som endring. Undersøkelsen vil derfor ikke fange opp tap av autentisitet på detaljnivå.</p>
<p>Annen endring</p> <p><i>Deler av hus revet:</i> En typisk endring her er at deler av huset er bygd i lettere konstruksjon og er mer utsatt for forfall og derfor blir revet, mens den tømrete delen står igjen. Vanlig for driftsbygninger.</p> <p><i>Dokumentert stilhistorisk tilbakeført:</i> Tilbakeføring basert på dokumentert grunnlag.</p> <p><i>Tilbakeført til eldre uttrykk:</i> Endringer som representerer en tilbakeføring til eldre uttrykk eller stil.</p>
<p>Tilstand</p> <p><i>Intakt:</i> Huset står og er i normalt god teknisk tilstand.</p> <p><i>Truet:</i> Dårlig teknisk tilstand. Manglende vedlikehold over lengre tid.</p> <p><i>Sterkt truet:</i> Huset er i svært dårlig teknisk tilstand.</p>

1.1.7 Metode

Feltarbeid og registreringsmetode

Feltarbeidet i årets kommuner, Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg ble gjennomført i mai, juni, august og september 2014. Det er foretatt utvendig og visuell befaring, og bygningene er fotografert. Registrering av tap og tapsårsak, endringer og tilstand er innført i kommunevise Excel-tabeller sammen med data fra Matrikkelen og data fra tidligere omdrev av kontrollregistreringen.

For hver av kommunene har NIKU laget komplette digitale kartverk i ArcGIS med oversiktskart og detaljkart, basert på kartgrunnlag fra Statens kartverk, Geovekst. Papirkopier av kartene blir benyttet i felt. De kommunevise Excel-tabellene med alle bygningene i kontrollregistreringen blir koblet mot eksisterende digital kartfesting av SEFRAK-bygninger. Endringer og rettinger som er ført inn på papirkart i forbindelse med tidligere omdrev av kontrollregistreringen har blitt digitalisert. SEFRAK-data er lagt inn sammen med detaljerte kartdata (FKB) for kommunene. På denne måten har vi i et samlet kartsett kunnet vise kartfesting og SEFRAK-id for alle bygningene som inngår i kontrollregistreringen.

For å kunne identifisere bygningene og sammenligne før og nå, har vi hatt med papirkopier av de opprinnelige SEFRAK-skjemaene i felt.

Bearbeiding av registreringsdata

Resultatene er fremkommet ved bearbeiding i Excel av rådata fra feltregistreringen, samt data fra Matrikkelen og registreringsdata fra tidligere omdrev av kontrollregistreringen.

Informasjon til kommune, fylkeskommune og huseiere

I forkant av feltregistreringen ble det sendt brev til kommuner og fylkeskommuner med informasjon om prosjektet. For å spre informasjon om kontrollregistreringen til flest mulig av huseierne, ble pressemeldinger og annonser sendt til lokalpressen i forkant av feltarbeidet, og kommunene ble oppfordret til å legge ut informasjon om prosjektet på kommunens hjemmeside.

Noen metodiske betraktninger

NIKU har fra 2010 overtatt registreringsoppdraget i *Gamle hus da og nå* etter Kulturminnekompaniet. NIKU har tilstrebet å gjennomføre kontrollregistreringene på en slik måte at datamaterialet og rapportene skal være sammenlignbare med de tidligere omdrevne. Vi vil imidlertid peke på noen forhold som kan gi noe avvik i resultatene i 3. omdrev, i forhold til tidligere omdrev.

Når det gjelder tapsårsaker, er det i 3. omdrev en markant større andel av de tapte bygningene som er registrert med ukjent tapsårsak, enn i tidligere omdrev. Avviket kan skyldes at man i tidligere omdrev i større grad har fått muntlig informasjon om tapsårsak fra eiere eller andre informanter. En annen årsak til avviket kan være at vi i 3. omdrev har hatt strengere krav til visshet for å registrere eksakt tapsårsak. Kontrollregistreringen i felt er kun utvendig og visuell og i utgangspunktet ikke basert på intervju med informanter. Tapsårsaken vil derfor i mange tilfeller ikke kunne fastslås med sikkerhet, og da har vi registrert tapsårsaken som ukjent. Der hvor eksakt tapsårsak er registrert i 3. omdrev, har enten eierne eller andre informanter gitt opplysninger, eller tapsårsaken har vært helt åpenbar.

Når det gjelder bygningsteknisk tilstand, kan avvik i resultatene i 3. omdrev i forhold til tidligere omdrev skyldes at det i forkant av 3. omdrev ble innført en ny registreringskategori for bygningsteknisk tilstand. I rapportene fra 2. omdrev er bygningstilstanden registrert som enten intakt

eller sterkt truet. Før oppstart av 3. omdrev ble det bestemt at de gjenstående bygningene skal registreres som enten intakt, sterkt truet eller truet. Dette er en metodisk endring som kan gi avvik i resultatene for bygningstilstand i 3. omdrev i forhold til de to første omdrevene.

Når det gjelder endring, er det innført tre nye registreringskategorier i forkant av 3. omdrev: i tillegg til A-, B- og C-endring kan man nå registrere at deler av bygningen er revet, at bygningen er tilbakeført til eldre uttrykk, eller at bygningen er dokumentert stilhistorisk tilbakeført. For å gjøre resultatene fra 3. omdrev mest mulig sammenlignbare med resultatene fra tidligere omdrev, har vi valgt å fortsette med å registrere samtlige endrete bygninger som enten A-, B- eller C-endret, med mulighet for å bruke de nye kategoriene i tillegg.

1.1.8 Lagring av rådata og fotomateriale

Alle rådata fra 3. omdrev av feltregistreringen, samt planstatus for de enkelte bygningene er lagt inn i kommunevise Excel-tabeller sammen med data fra Matrikkelen og registreringsdata fra tidligere omdrev. Alle foto fra 3. omdrev er merket med kommune-, krets- og bygningsnummer i samsvar med nummereringen på de originale SEFRAK-skjemaene. Alle rådata og alt fotomateriale fra 3. omdrev av kontrollregistreringen er lagret hos Riksantikvaren.

08210004006,007: Ved oppstart av kontrollregistreringen i Bø kommune var 14 av til sammen 181 SEFRAK-registrerte stabbur og loft gått tapt. Deretter var det ett tap i 2. omdrev, men ingen i 3. omdrev. 95 % av de gjenstående stabburene og loftene er i god stand. Foto: ÅD/NIKU 2014

2 Grunnlagsmaterialet for MOV-undersøkelsen 2014

2.1 De utvalgte kommunene i MOV-undersøkelsen 2014

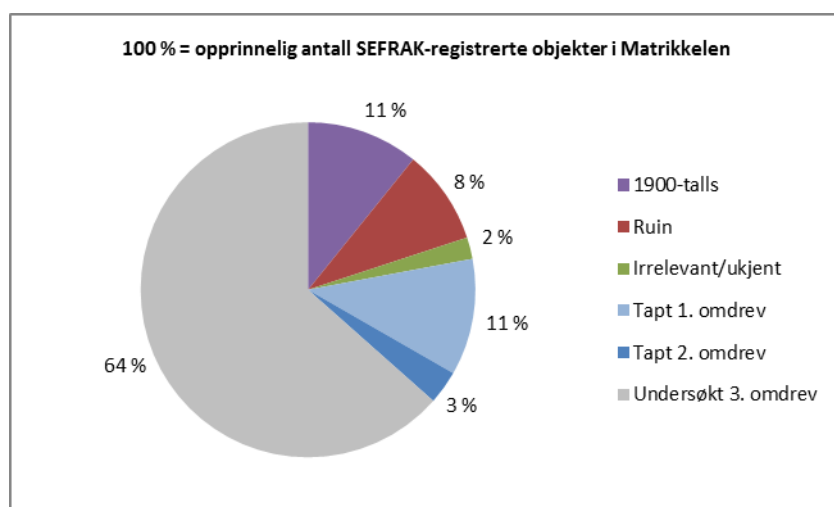
De fire kommunene som inngår i kontrollregistreringen i 2014 er Bø kommune i Telemark, Holmestrand kommune i Vestfold, Samnanger kommune i Hordaland og Sarpsborg kommune i Østfold. Folketallet har økt i alle kommunene, både i perioden 2004-2009 og 2009-2014, og det er forventet befolkningsvekst i alle fire kommunene fram mot 2040.⁷

Kommune	Folketall 2004	Folketall 2009	Folketall 2014	Andel folketall i tettsted 2014	Framskrevet folketall 2040 ved middels nasjonal vekst
Bø	5 200	5 500	5 834	58 %	7 276
Holmestrand	9 500	10 000	10 456	85 %	13 788
Samnanger	2 300	2 400	2 436	45 %	2 697
Sarpsborg	49 400	51 700	54 059	91 %	64 566

2.1.1 Undersøkte bygninger 2014

Kontrollregistreringen i overvåkningsprogrammet *Gamle hus da og nå* omfatter SEFRAK-registrerte bygninger eldre enn 1900. Grunnlagsmaterialet for kontrollregistreringen i 2014 i Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg består av til sammen 2770 bygninger. Det opprinnelige antallet registrerte SEFRAK-objekter i Matrikkelen for disse kommunene var 4365. Det vil si at 1595 objekter er trukket fra det opprinnelige antallet. Følgende objekter ble trukket fra undersøkelsesgrunnlaget før oppstart av 1. omdrev av kontrollregistreringen: Bygninger yngre enn 1900, objekter registrert som ruin på SEFRAK-skjemaene, andre typer objekter enn bygninger, nyere bygninger oppført på gamle murer, bygninger med vanskelig fremkommelighet, bygninger med mangelfull registrering og bygninger med to ulike registreringsnummer. I tillegg blir tapte bygninger trukket fra etter hvert omdrev.

Kommune	Opprinnelige SEFRAK-bygn	1900-talls	Ruin	Irrelevant/ukjent	Undersøkt 1. omdrev	Tapt 1. omdrev	Tapt 2. omdrev	Undersøkt 3. omdrev
Bø	1053	78	151	21	803	111	29	663
Holmestrand	534	14	40	3	477	46	16	415
Samnanger	921	241	184	28	468	102	21	345
Sarpsborg	1857	139	24	39	1655	232	76	1347
Totalt	4365	472	399	91	3403	491	142	2770

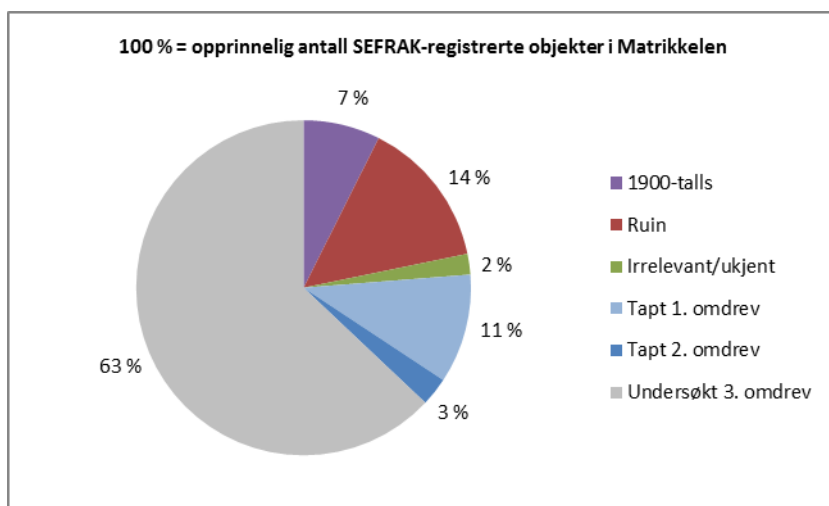
Figur 6:
Undersøkelsesgrunnlaget i Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg samlet i forhold til opprinnelige SEFRAK-registreringer

⁷ Statistisk sentralbyrå: <http://statbank.ssb.no/statistikkbanken>. Lest 03.09.14

2.2 Grunnlagsmaterialet for MOV-undersøkelsen i Bø 2014

Grunnlagsmaterialet for kontrollregistreringen i 2014 i Bø kommune består av 663 SEFRAK-registrerte bygninger fra før 1900. Det opprinnelige antallet registrerte SEFRAK-objekter innlagt i Matrikkelen for Bø var 1053. Det vil si at 390 objekter er trukket fra det opprinnelige antallet.

Kommune	Opprinnelige SEFRAK-bygn	1900-talls	Ruin	Irrelevant/ukjent	Undersøkt 1. omdrev	Tapt 1. omdrev	Tapt 2. omdrev	Undersøkt 3. omdrev
Bø	1053	78	151	21	803	111	29	663

Figur 7: Undersøkellesgrunnlaget i Bø i forhold til opprinnelige SEFRAK-registreringer

08210001045: Fraflytting og funksjonstømming er en trusselsfaktor for de SEFRAK-registrerte driftsbygningene i landbruket. Selv om tapsprosenten er lav for de større SEFRAK-registrerte driftsbygningene i 3. omdrev (2 %), er til sammen 25 % av de gjenstående registrert som truet eller sterkt truet, slik at man kan forvente at tapstakten vil øke i årene fremover. Foto: RM/NIKU 2014

3 Resultat

3.1 Tap

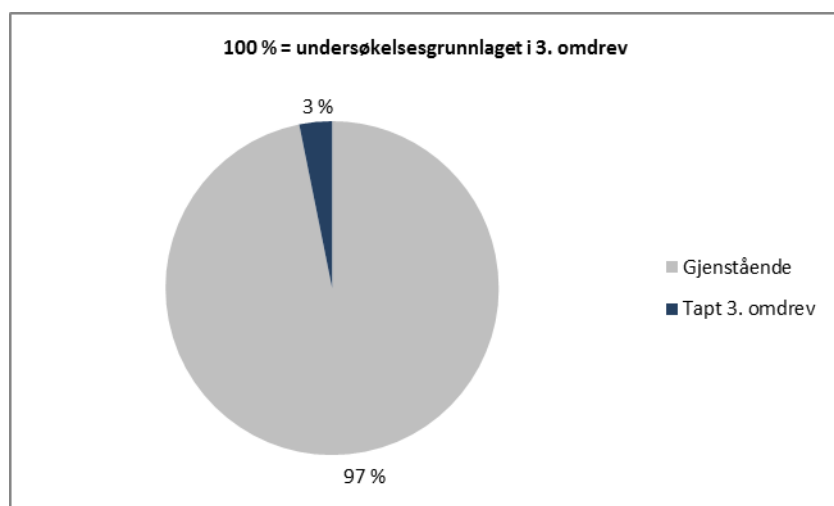
I dette kapitlet gjøres det rede for tapte SEFRAK-bygninger i Bø kommune i 3. omdrev. Se kart i vedlegg 4. Med tap menes absolutt tap, det vil si at bygningen fysisk sett er borte eller at forfallet er kommet så langt at bygningen må anses tapt. Flytting til annet sted, for eksempel utenfor tunet, registreres som tap.

3.1.1 Tap – samlet

Av undersøkelsesgrunnlaget på 663 SEFRAK-bygninger i Bø kommune i 3. omdrev, er 21 bygninger tapt. Dette tilsvarer en tapsandel på 3 %. Det årlige tapet i Bø fra 2009 til 2014 er på 0,6 %. Tapsprosenten i 3. omdrev i Bø er dermed lavere enn i 2. omdrev, da den var på 4 %, og i 1. omdrev, da tapsandelen i Bø var på 14 %.

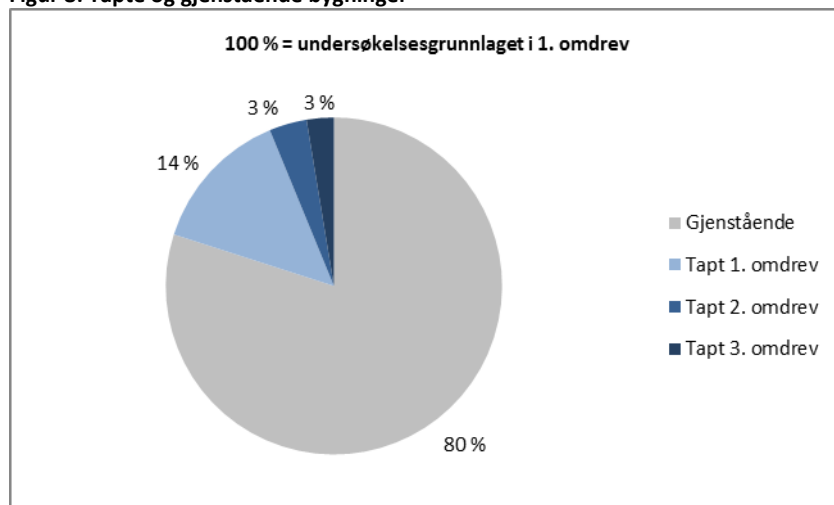
642 bygninger er gjenstående. Ingen av bygningene i Bø som var tapt i tidligere omdrev, er gjenoppstått i opprinnelig miljø i 3. omdrev.

Akkumulert tap etter 3. omdrev er på 20 %, med utgangspunkt i det opprinnelige undersøkelsesgrunnlaget på 803 bygninger i 1. omdrev.

Undersøkelsesgrunnlag 3. omdrev	663
Tapt 3. omdrev	21
Gjenstående 3. omdrev	642

Figur 8: Tapte og gjenstående bygninger

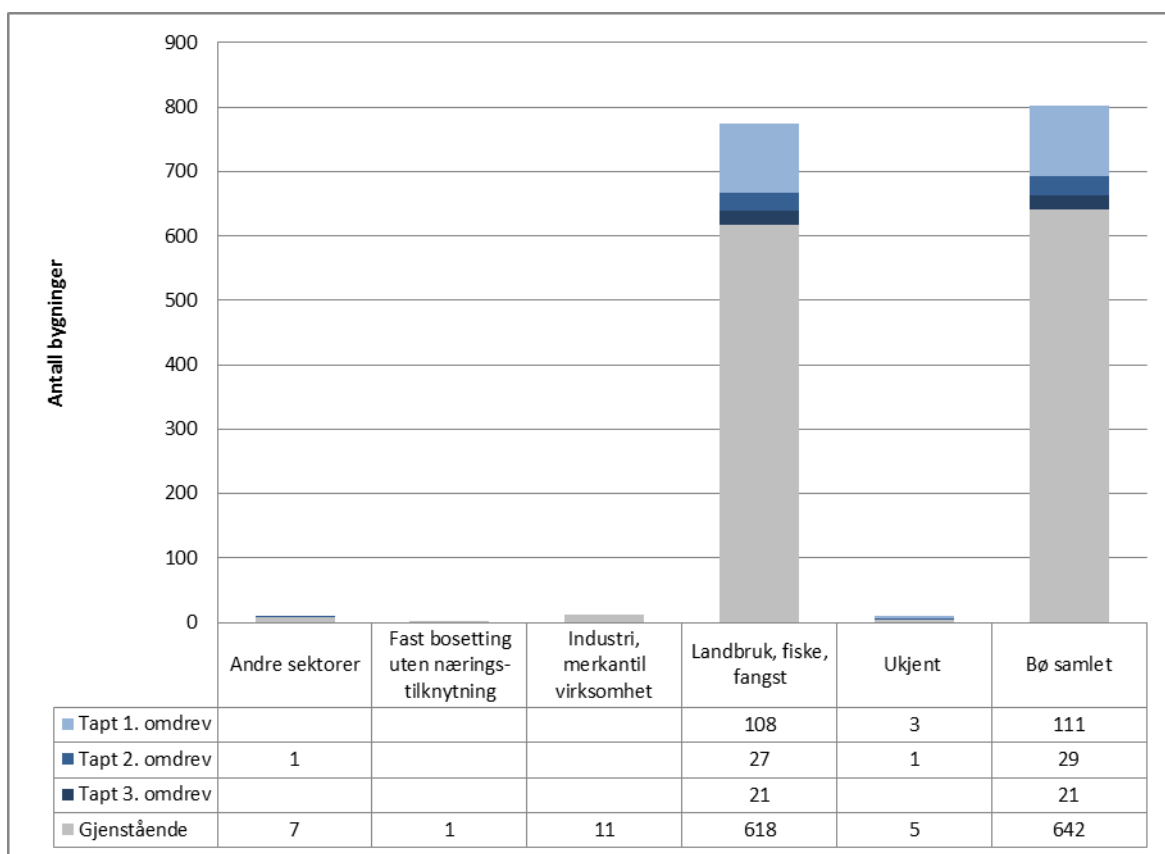
Undersøkelsesgrunnlag 1. omdrev	803
Tapt 1. omdrev	111
Tapt 2. omdrev	29
Tapt 3. omdrev	21
Gjenstående 3. omdrev	642

Figur 9: Akkumulert tapte og gjenstående bygninger

3.1.2 Tap – samfunnssektor

96 % av bygningene i Bø er knyttet til kategorien landbruk, fiske og fangst, og det er i denne kategorien man finner alle tapene i 3. omdrev.

	Andre sektorer	Fast bosetting uten nærings-tilknytning	Industri/merkantil virksomhet	Landbruk, fiske, fangst	Ukjent	Samlet
Tapt 1. omdrev	0 %	0 %	0 %	14 %	0 %	14 %
Tapt 2. omdrev	0 %	0 %	0 %	4 %	0 %	4 %
Tapt 3. omdrev	0 %	0 %	0 %	3 %	0 %	3 %
Antall bygn 3. omdrev	7	1	11	639	5	663
Andel av totalt 3. omd	1 %	0 %	2 %	96 %	1 %	100 %

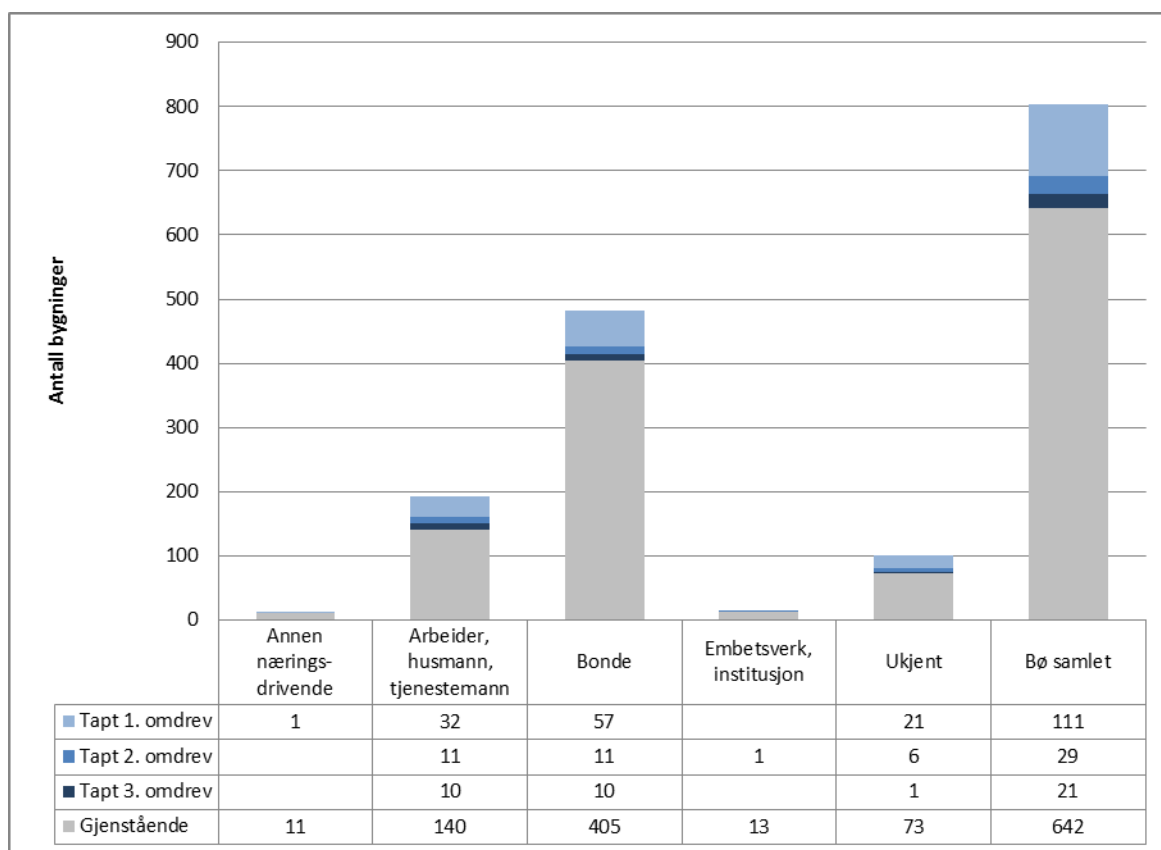

Figur 10: Tapte bygninger fordelt på samfunnssektor

3.1.3 Tap – sosial miljøsammenheng

63 % av de undersøkte bygningene i Bø er bondens bygninger, og i denne kategorien er tapsandelen den samme som i 2. omdrev og lavere enn for Bø totalt (2 % mot 3 %). For husmannsplassene har tapsandelen vært høyere enn for Bø samlet i alle tre omdrev (17 % i 1. omdrev og 7 % i 2. og 3., mot henholdsvis 14 %, 4 % og 3 %).

	Annen nærings- drivende	Arbeider, husmann, tjenestemann	Bonde	Embetsverk, institusjon	Ukjent	Samlet
Tapt 1. omdrev	0 %	17 %	12 %	0 %	21 %	14 %
Tapt 2. omdrev	0 %	7 %	2 %	7 %	8 %	4 %
Tapt 3. omdrev	0 %	7 %	2 %	0 %	1 %	3 %
Antall bygn 3. omdrev	11	150	415	13	74	663
Andel av totalt 3. omd	2 %	23 %	63 %	2 %	11 %	100 %

Figur 11: Tapte bygninger fordelt på sosial miljøsammenheng

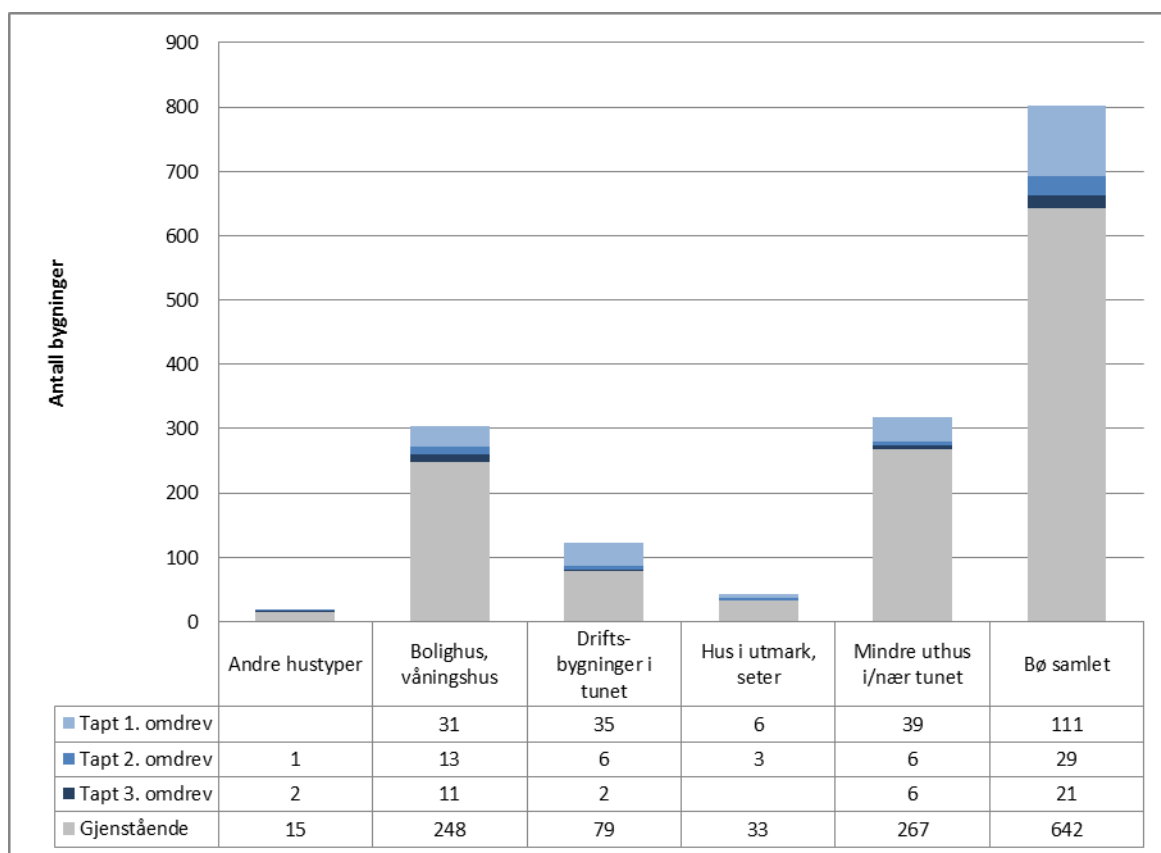

3.1.4 Tap – bygningstyper

Se tabell i vedlegg 1 for detaljert resultatoversikt for alle bygningstyper.

Tapsandelen har sunket i forhold til 2. omdrev både for bolighus/våningshus (fra 5 % til 4 %) og driftsbygninger i tunet (fra 7 % til 2 %), mens for mindre uthus i tunet er tapsandelen den samme som i 2. omdrev (2 %). Ingen av utmarksbygningene har gått tapt i perioden.

	Andre hustyper	Bolighus/ våningshus	Driftsbygninger i tunet	Hus i utmark/ seter	Mindre uthus i/ nær tunet	Samlet
Tapt 1. omdrev	0 %	10 %	29 %	14 %	13 %	14 %
Tapt 2. omdrev	5 %	5 %	7 %	6 %	2 %	4 %
Tapt 3. omdrev	12 %	4 %	2 %	0 %	2 %	3 %
Antall bygn 3. omdrev	17	259	81	33	273	663
Andel av totalt 3. omd	3 %	39 %	12 %	5 %	41 %	100 %

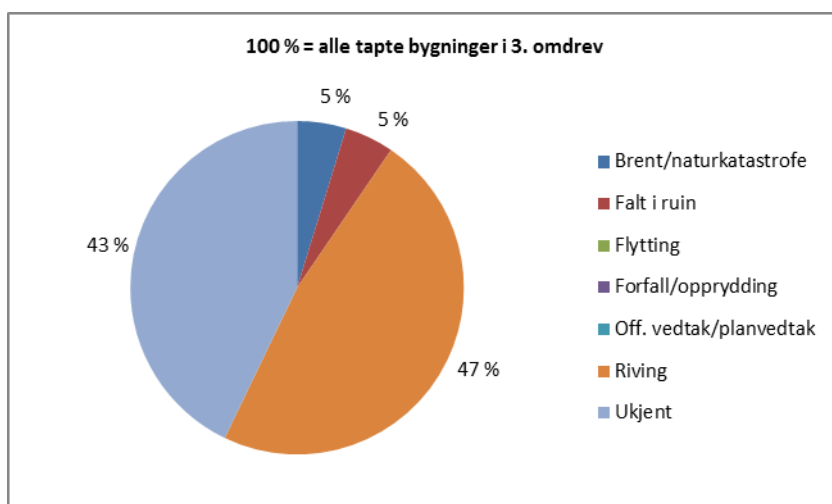

Figur 12: Tapte bygninger fordelt på bygningstype

3.1.5 Tapsårsaker

Følgende tapsårsaker blir registrert i felt: brent/naturkatastrofe, falt i ruin, flytting, forfall/opprydding, offentlig vedtak/planvedtak, riving og ukjent. Av de 21 bygningene som er tapt i Bø i 3. omdrev er det én som har brent (5 %), én er falt i ruin (5 %), 10 er revet (47 %) og 9 har ukjent tapsårsak (43 %). 5 av de tapte bygningene ble registrert som truet i 2. omdrev.

	Brent/naturkatastrofe	Falt i ruin	Flytting	Forfall/opprydding	Off. vedtak/planvedtak	Riving	Ukjent
Tapt 1. omdrev	1 %	6 %	1 %	47 %	0 %	20 %	25 %
Tapt 2. omdrev	21 %	24 %	3 %	35 %	0 %	7 %	10 %
Tapt 3. omdrev	5 %	5 %	0	0	0 %	47 %	43 %

Brent/naturkatastrofe	1
Falt i ruin	1
Flytting	0
Forfall/opprydding	0
Off. vedtak/planvedtak	0
Riving	10
Ukjent	9
Tap totalt	21

Figur 13: Tapsårsaker

08210010002: 52 % av de SEFRAK-registrerte våningshusene og bolighusene i Bø kommune er endret. De fleste av disse endringene er overflateendringer som tilsvarer vanlig vedlikehold, mens 21 % er registrert med mindre volumendringer, slik som denne bygningen. Foto: RM/NIKU 2014

08210008117: 42 % av de større SEFRAK-registrerte driftsbygningene er endret i 3. omdrev. For 27 % dreier det seg kun om overflateendringer og vedlikehold, slik som her, hvor taktekingen er fornyet. Foto: ÅD/NIKU 2014

3.2 Endringer av gjenstående bygninger

I dette kapitlet gjøres det rede for endringer på de gjenstående SEFRAK-bygningene i Bø kommune i 3. omdrev. Se kart i vedlegg 5.

Av undersøkelsesgrunnlaget på 663 bygninger i 3. omdrev, er 642 bygninger gjenstående, slik det er gjort rede for i kapittel 3.1.1.

3.2.1 Endringer – samlet

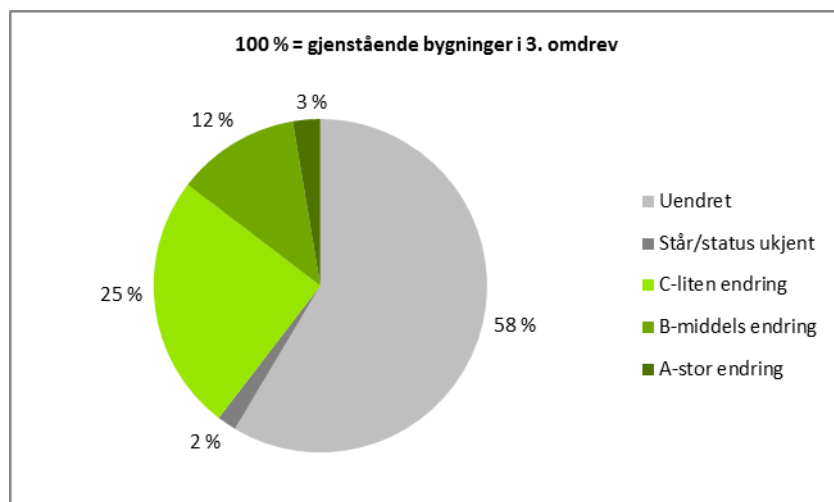
Det samlede antall endrete bygninger (alle endringstyper) i Bø i 3. omdrev er 254, det vil si 40 % av de gjenstående. Andelen har økt fra 27 % i 2. omdrev og 20 % i 1. omdrev.

Flesteparten av de endrete bygningene har den svakeste endringsgraden C-liten endring. Dette er samme mønster som i 1. og 2. omdrev. Andelen av de gjenstående bygningene i 3. omdrev med endringsgrad C er 25 %. 12 % av bygningene har endringsgrad B-middels endring og 3 % er registrert med A-stor endring. Mye av det alminnelige bygningsvedlikeholdet faller inn under endringstype C.

3 bygninger er tilbakeført til eldre uttrykk, alle registrert med B-middels endring. I 8 tilfeller er deler av bygningen revet. 3 av tilfellene tilsvarer A-stor endring og 5 tilsvarer B-middels endring.

I 3. omdrev er det 12 bygninger i Bø som er registrert med ukjent endringsgrad.

	A-stor endring	B-middels endring	C-liten endring	Alle endringer	Står/ukjent endringsgrad	Uendret
1. omdrev	1 %	6 %	13 %	20 %	6 %	74 %
2. omdrev	1 %	8 %	18 %	27 %	6 %	67 %
3. omdrev	3 %	12 %	25 %	40 %	2 %	58 %

Uendret	376
Står/ukjent endringsgrad	12
C-liten endring	160
B-middels endring	77
A-stor endring	17
Gjenstående 3. omdrev	642

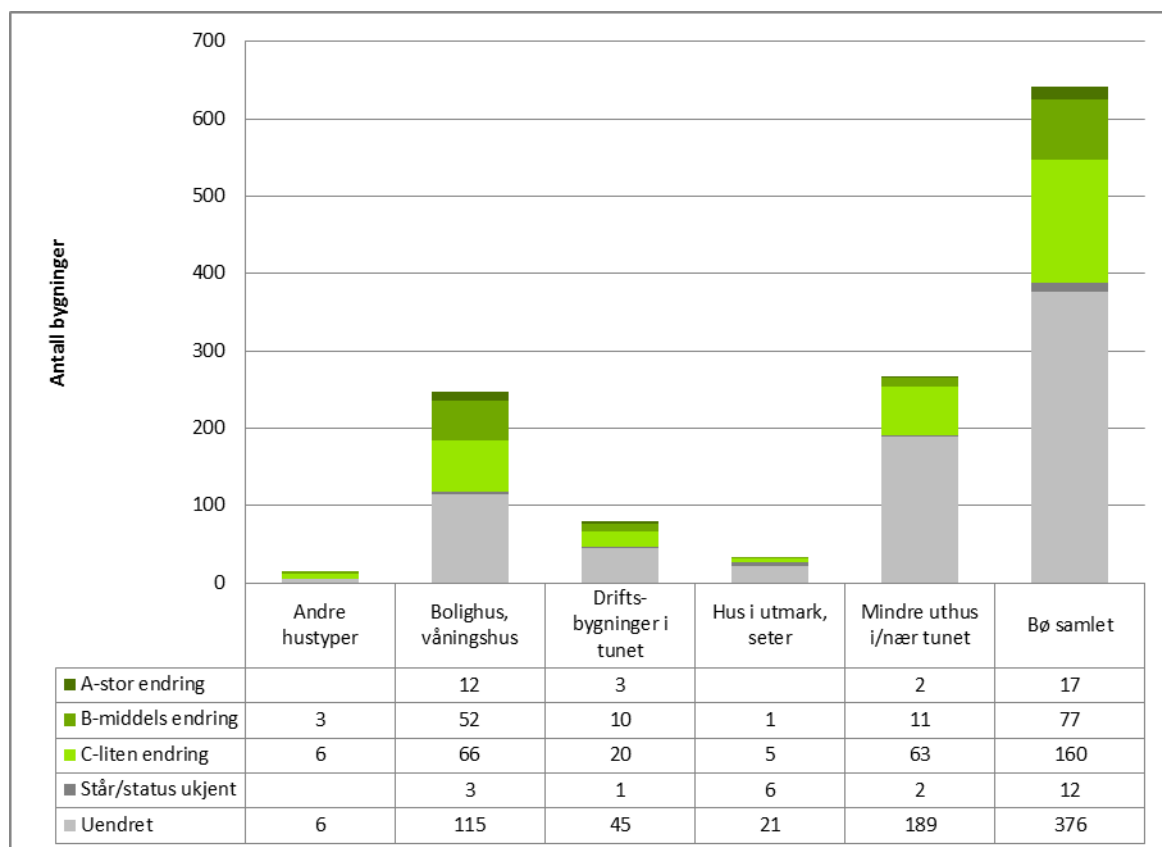
Figur 14: Endringer

3.2.2 Endring – bygningstyper

Se tabell i vedlegg 1 for detaljert resultatoversikt for alle bygningstyper.

Av de gjenstående SEFRAK-bygningene i Bø kommune er det våningshus/bolighus som ligger høyest på endringsstatistikken av de ulike bygningstypene, med 52 % endrete og høyeste endringstakt (fra 34 % i 2. omdrev). 42 % av de SEFRAK-registrerte driftsbygningene er endret og 28 % av de mindre uthusene. Av utmarksbygningene, som utgjør 5 % av de gjenstående, er 18 % endret. Flesteparten av endringene er av minste grad, det vil si overflateendringer av fasade og tak, som tilsvarer mye av det vanlige bygningsvedlikeholdet.

	Andre hustyper	Bolighus/ våningshus	Driftsbygninger i tunet	Hus i utmark/ seter	Mindre uthus i/ nær tunet	Samlet
Endringer 1. omdrev	26 %	28 %	17 %	3 %	16 %	20 %
Endringer 2. omdrev	37 %	34 %	24 %	9 %	20 %	27 %
Endringer 3. omdrev	60 %	52 %	42 %	18 %	28 %	40 %
A-stor endring	0 %	5 %	4 %	0 %	1 %	3 %
B-middels endring	20 %	21 %	13 %	3 %	4 %	12 %
C-liten endring	40 %	27 %	25 %	15 %	24 %	25 %
Antall gjenstående	15	248	79	33	267	642
Andel av gjenstående	2 %	39 %	12 %	5 %	42 %	100 %

Figur 15: Endringer fordelt på bygningstyper

3.3 Tilstand

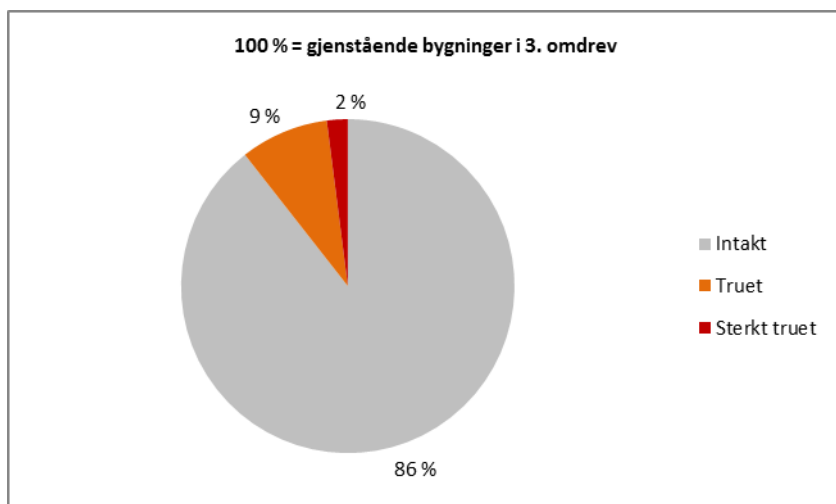
I dette kapitlet gjøres det rede for den bygningstekniske tilstanden for de gjenstående SEFRAK-bygningene i Bø kommune i 3. omdrev. Se kart i vedlegg 6.

Av undersøkelsesgrunnlaget på 663 bygninger i 3. omdrev, er 642 bygninger gjenstående, slik det er gjort rede for i kapittel 3.1.1.

3.3.1 Tilstand – samlet

I alt er 13 bygninger sterkt truet. Dette tilsvarer 2 % av de 642 gjenstående bygningene. I tillegg er 55 bygninger registrert som truet (9 %). I 2. omdrev var 8 % av de gjenstående bygningene sterkt truet.

Av de 56 bygningene som var truet i Bø i 2. omdrev, er det 5 som er tapt i 3. omdrev, mens 10 er registrert som sterkt truet, og 28 er registrert med den mildere formen truet. 13 bygninger som var truet i 2. omdrev, er nå registrert som intakt. 27 av bygningene som var intakt i 2. omdrev, er truet i 3. omdrev, og 3 er sterkt truet.

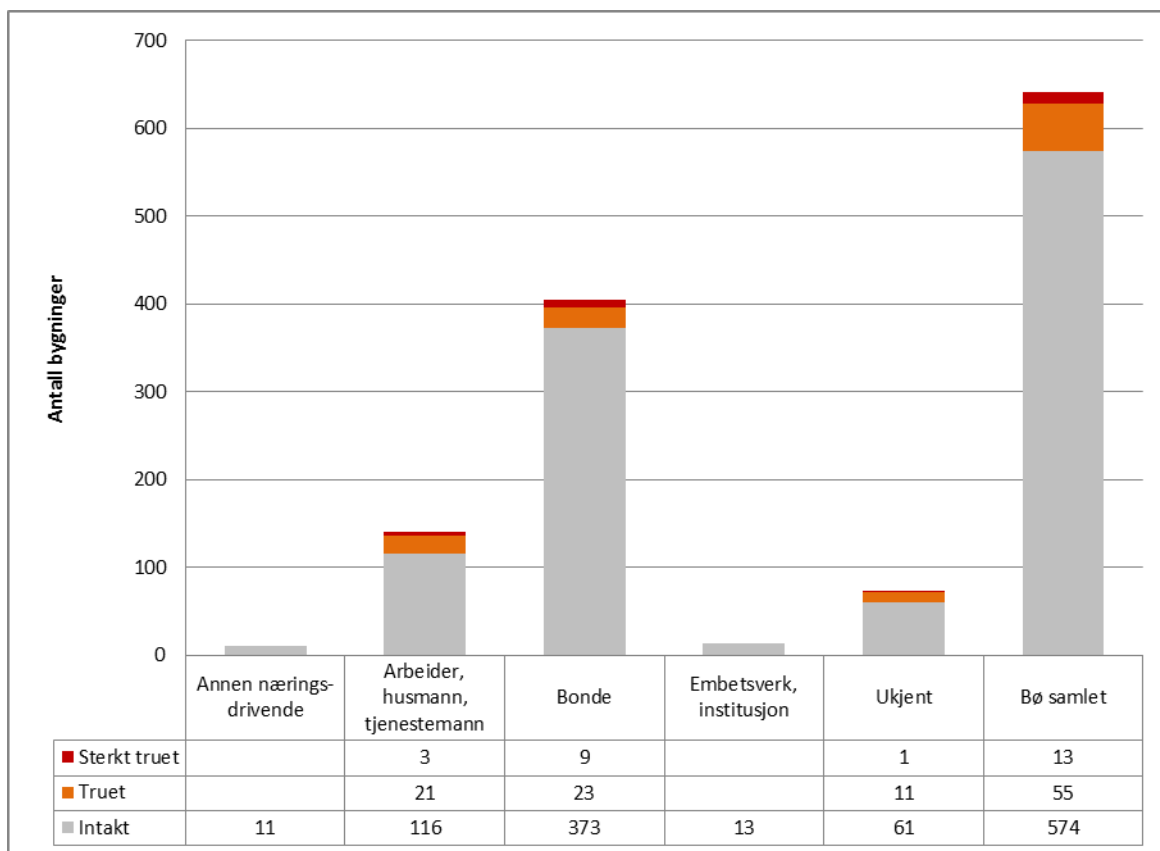
Intakt	574
Truet	55
Sterkt truet	13
Gjenstående 3. omdrev	642

Figur 16: Bygningstilstand

3.3.2 Tilstand – sosial miljøsammenheng

Bondens bygninger utgjør 63 % av de gjenstående SEFRAK-bygningene i Bø kommune i 3. omdrev, og av disse bygningene er 2 % sterkt truet, som tilsvarer gjennomsnittet for Bø totalt. I tillegg er 6 % registrert som truet. Bygningene som tilhører arbeidermiljø og husmannsvesen har samme andel sterkt truete (2 %), men i denne kategorien er andelen truete høyere (15 %).

	Annen nærings- drivende	Arbeider, husmann, tjenestemann	Bonde	Embetsverk, institusjon	Ukjent	Samlet
Sterkt truet 2. omdrev	0 %	14 %	7 %	0 %	9 %	8 %
Sterkt truet 3. omdrev	0 %	2 %	2 %	0 %	1 %	2 %
Truet 3. omdrev	0 %	15 %	6 %	0 %	15 %	9 %
Antall gjenstående	11	140	405	13	73	642
Andel av gjenstående	2 %	22 %	63 %	2 %	11 %	100 %

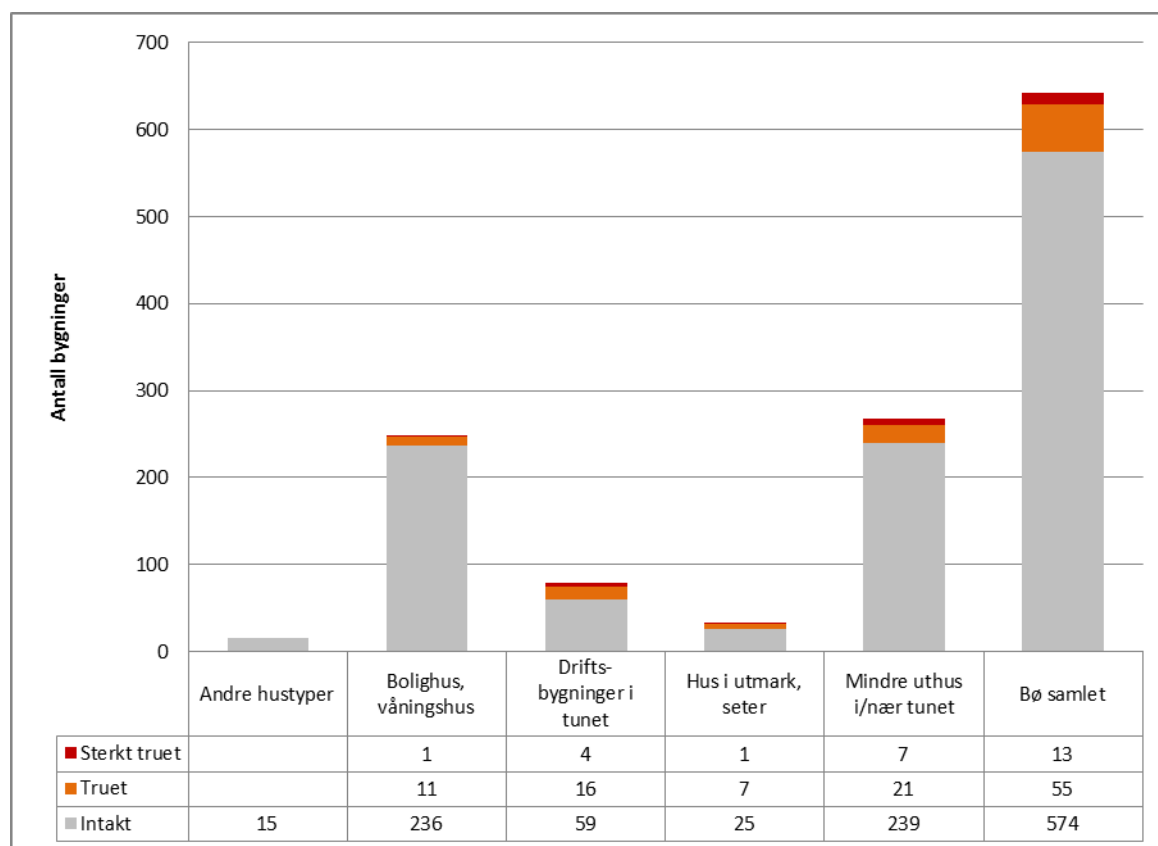
Figur 17: Bygningstilstand fordelt på sosial miljøsammenheng

3.3.3 Tilstand – bygningstyper

Se tabell i vedlegg 1 for detaljert resultatoversikt for alle bygningstyper.

Det er de større driftsbygningene i tunet (12 % av de gjenstående SEFRAK-bygningene i Bø) som er mest utsatt for forfall i 3. omdrev, med 5 % sterkt truete og 20 % truete, mens tilstanden er bedre for de mindre uthusene i tunet (42 % av de gjenstående) med 3 % sterkt truete og 8 % truete. Av de 33 gjenstående utmarksbygningene er det 3 % sterkt truete og 21 % truete bygninger. Ingen bolighus er sterkt truet i 3. omdrev, men 4 % er registrert som truet.

	Andre hustyper	Bolighus/ våningshus	Driftsbygninger i tunet	Hus i utmark/ seter	Mindre uthus i/ nær tunet	Samlet
Sterkt truet 1. omdrev	0 %	3 %	16 %	8 %	8 %	7 %
Sterkt truet 2. omdrev	0 %	3 %	16 %	21 %	10 %	8 %
Sterkt truet 3. omdrev	0 %	0 %	5 %	3 %	3 %	2 %
Truet 3. omdrev	0 %	4 %	20 %	21 %	8 %	9 %
Antall gjenstående	15	248	79	33	267	642
Andel av gjenstående	2 %	39 %	12 %	5 %	42 %	100 %

Figur 18: Bygningstilstand fordelt på bygningstyper

08210004003: I alle de tre omdrevene av kontrollregistreringen i Bø har de SEFRAK-registrerte bolighusene og våningshusene vært gjennomsnittlig i bedre stand enn driftsbygningene og utmarksbygningene.

Foto: ÅD/NIKU 2014

08210008147: 24 % av utmarksbygningene er registrert som truet eller sterkt truet i 3. omdrev. Utmarksbygningene er en spesielt utsatt bygningstype, ettersom det er slutt med førsanking i utmarka og seterdriften er marginalisert.

Foto: ÅD/NIKU 2014

4 Geografiske variasjoner

I dette kapittelet gjøres det rede for geografiske variasjoner av tap, endring og tilstand for SEFRAK-bygningene i Bø kommune i 3. omdrev. De geografiske kategoriene som er analysert er periferi og sentrum. Se tabell i vedlegg 2 for detaljert resultatoversikt for alle registreringskretsene.

Periferi	Sentrum
001-004	005-006
007-011	

Oversikt over hvilke kretser som inngår i de geografiske kategoriene.

08210005050: 20 % av de gjenstående SEFRAK-bygningene i Bø kommune befinner seg i sentrumsområdene. Huset i Bøgata 35, som ble flyttet hit i 1897, er i følge Bøsoga opprinnelig oppført i 1830-årene. Foto: ÅD/NIKU 2014

08210010020: 80 % av SEFRAK-bygningene i Bø kommune ligger i områder definert som periferi. I disse områdene er tapsprosenten på 3 %, mot 4 % i sentrumsområdene. Foto: RM/NIKU 2014

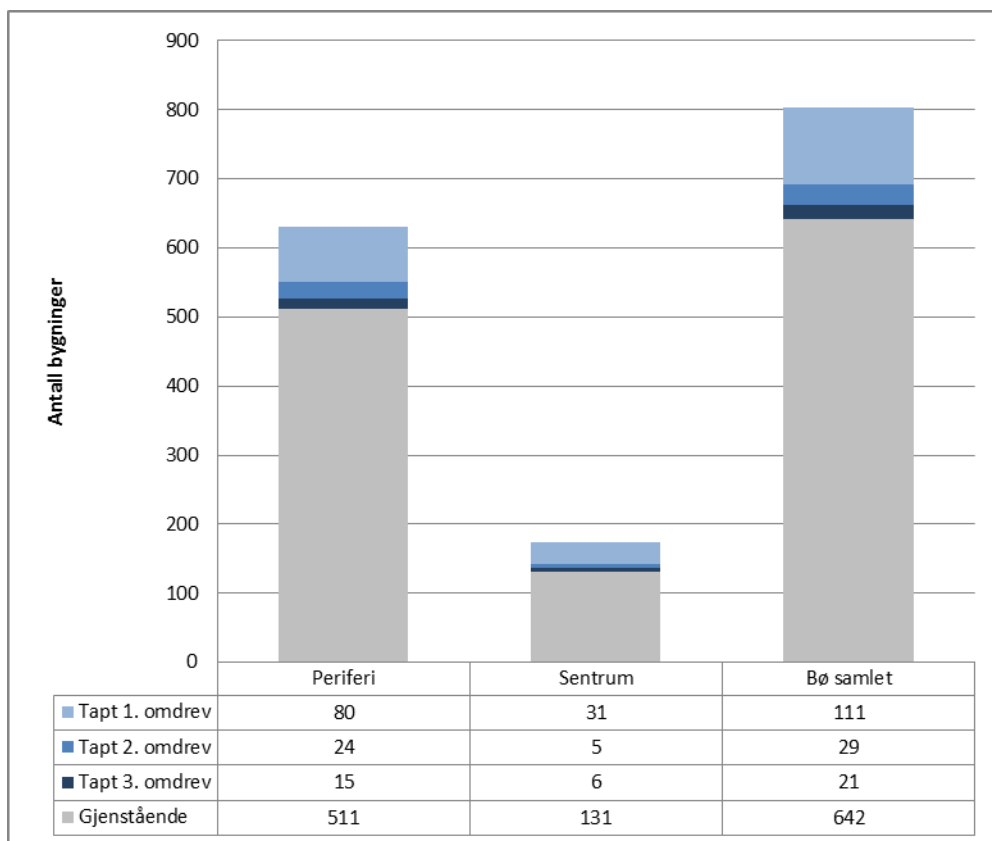
4.1 Tap og geografiske variasjoner

I dette kapitlet gjøres det rede for geografiske variasjoner for tap av SEFRAK-bygninger i Bø kommune. Av undersøkelsesgrunnlaget på 663 bygninger i 3. omdrev, er 21 bygninger tapt, som tilsvarer en tapsandel på 3 %. Tapsprosenten i 3. omdrev i Bø er dermed noe lavere enn i 2. omdrev, da den var på 4 %, men er klart lavere enn i 1. omdrev, da den var på 14 %.

4.1.1 Tap – områder: Periferi/sentrum

79 % av SEFRAK-bygningene i Bø kommune ligger i områder definert som periferi. Som i tidligere omdrev er tapsprosenten lavere i disse områdene enn i sentrumsområdene i 3. omdrev (3 % mot 4 %).

	Periferi	Sentrum	Bø samlet
Tapt 1. omdrev	13 %	18 %	14 %
Tapt 2. omdrev	4 %	4 %	4 %
Tapt 3. omdrev	3 %	4 %	3 %
Antall bygn 3. omdrev	526	137	663
Andel av totalt 3. omd	79 %	21 %	100 %

Figur 19: Tapte bygninger fordelt på periferi og sentrum

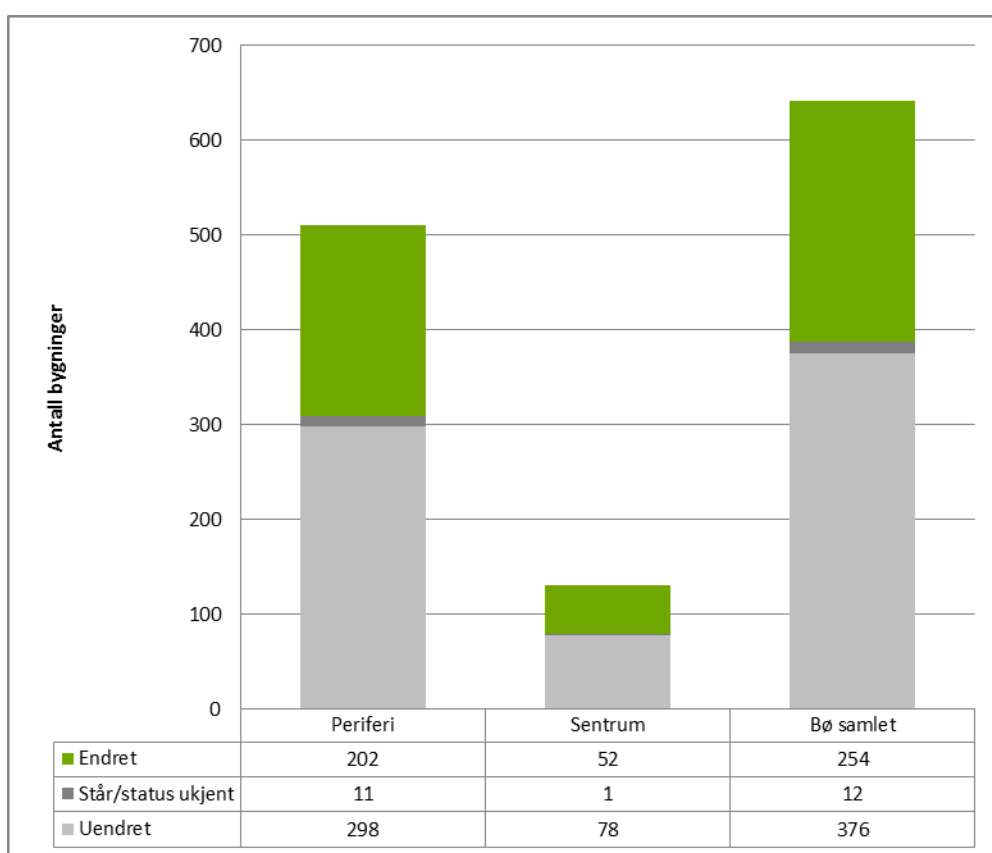
4.2 Endringer og geografiske variasjoner

I dette kapitlet gjøres det rede for geografiske variasjoner av endring for de gjenstående SEFRAK-bygningene i Bø. I 3. omdrev er 40 % av de gjenstående bygningene endret (alle endringstyper).

4.2.1 Endring – områder: Periferi/sentrum

I 3. omdrev har endringstakten økt i områdene som er definert som periferi, slik at andelen endrete SEFRAK-bygninger nå er den samme her som for sentrumsområdene (40 %).

	Periferi	Sentrum	Bø samlet
Endringer 1. omdrev	20 %	21 %	20 %
Endringer 2. omdrev	25 %	28 %	26 %
Endringer 3. omdrev	40 %	40 %	40 %
Antall gjenstående	511	131	642
Andel av gjenstående	80 %	20 %	100 %

Figur 21: Endringer fordelt på periferi og sentrum

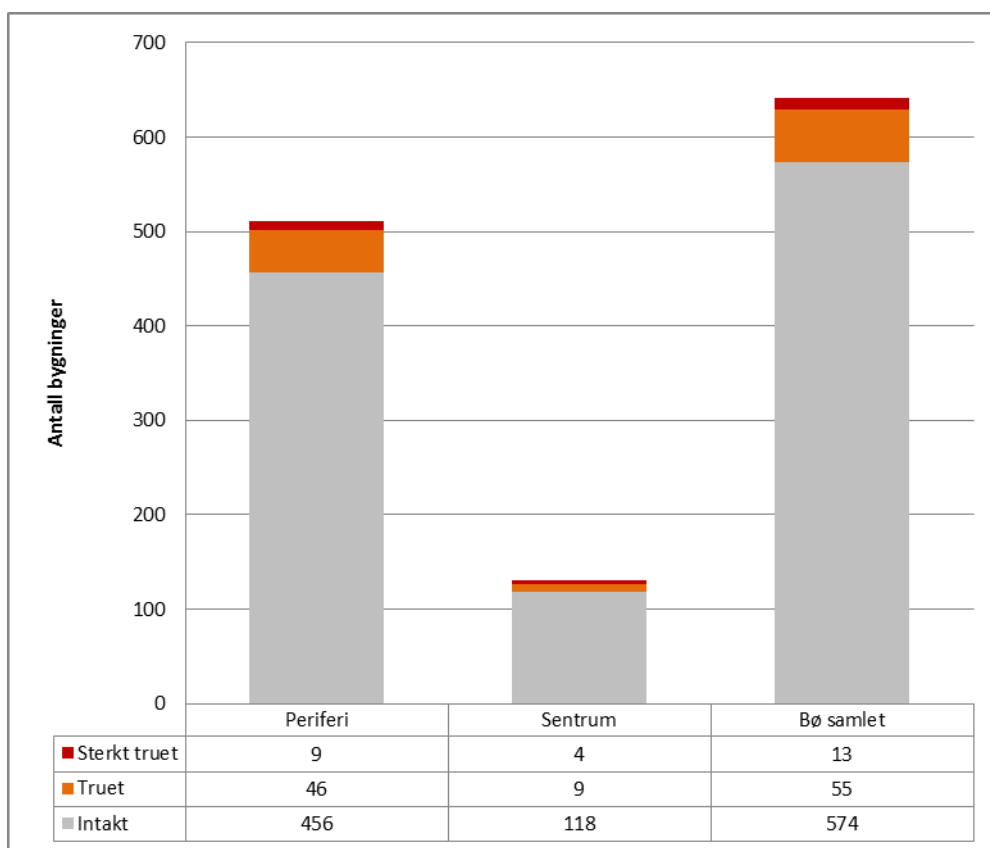
4.3 Tilstand og geografiske variasjoner

I dette kapittelet gjøres det rede for geografiske variasjoner når det gjelder tilstanden for de gjenstående SEFRAK-bygningene i Bø kommune. 2 % av de gjenstående bygningene i 3. omdrev er sterkt truet. Dette er en lavere andel enn i 2. omdrev, da andelen sterkt truete var på 2 %. I tillegg er 9 % registrert som truet i 3. omdrev.

4.3.1 Tilstand – områder: Periferi/sentrum

Når det gjelder andelen truete og sterkt truete SEFRAK-bygninger fordelt på periferi og sentrum har forholdet snudd siden 1. omdrev. I 1. omdrev var andelen sterkt truete høyest i Bø sentrum (9 % mot 6 % i periferien), mens fra og med 2. omdrev har det vært høyest andel truete og sterkt truete bygninger i periferien (9 % mot 7 % i sentrum i 2. omdrev og 11 % mot 10 % i sentrum i 3. omdrev).

	Periferi	Sentrum	Bø samlet
Sterkt truet 1. omdrev	6 %	9 %	7 %
Sterkt truet 2. omdrev	9 %	7 %	8 %
Sterkt truet 3. omdrev	2 %	3 %	2 %
Truet 3. omdrev	9 %	7 %	9 %
Antall gjenstående	511	131	642
Andel av gjenstående	80 %	20 %	100 %

Figur 23: Bygningstilstand fordelt på periferi og sentrum

5 Utvikling og tendenser

5.1 Utviklingen i kommunen

Befolkning og bosetting

Folketallet i Bø kommune var i 2014 på 5 834. Mellom første kontrollregistrering i 2004 og andre i 2009 steg folketallet med 300 personer, og fra 2009 til 2014 med ytterlige 334. I følge tall fra Statistisk sentralbyrå (SSB) for framskrevet folkemengde ved middels nasjonal vekst, vil folketallet i Bø kommune ha steget til 7 276 innbyggere i 2040. Andel av befolkningen i tettbygde strøk har økt fra 55 % i 2004, til 57 % i 2009 og 58 % i 2014.⁸

Bø kommune er regionsenter i Midt-Telemark og grenser til Notodden i nord, Sauherad i øst, Nome i sør og Seljord i vest. Kommunens viktigste næringsgrunnlag er jord- og skogbruk, offentlige kontor, skole og høyskole, handel og turisme. Hovedferdselsårer gjennom kommunen er Riksveg 36 og Sørlandsbanen.⁹ Når det gjelder fremtidige utbyggingsområder i kommunen, er det ventet at behovet for sentrumsnære leiligheter vil øke i årene fremover.¹⁰

Kulturminner og planforhold

Bø kommune sender saker angående riving og endring av SEFRAK-registrerte bygninger til Telemark fylkeskommune. Kommunen henter opplysninger om SEFRAK-registrering fra Matrikkelen. De originale SEFRAK-skjemaene ligger hos fylkeskommunen.

Kommuneplanens arealdel har bestemmelser om bygging i landbruks-, natur- og friluftsområder (LNF-områder). Tilpasning til terreng og eksisterende bebyggelse er satt som vilkår for spredt boligbygging, og bygging kan ikke tillates i områder som i plankartet er vist som verdifulle kulturminner. Det kan tillates ombygging til utleie og småskala næringsvirksomhet på inntil 300 m² BRA, med krav til utforming og tilpasning, og at det bygges med røtter i tradisjon og god byggeskikk. Jønneberg, Bøhaugen-Nordbø, Prestegårdshamna, Liheia, Gvålahaugen, Stoklandsheia og Forberg er nevnt som områder med særskilte verne- og bruksinteresser, hvor det bare bør tillates bygg eller tiltak som er knyttet til stedbunden næring. Når det søkes om tiltak som berører automatisk fredete kulturminner eller fredete bygninger, skal søknaden gå til fylkeskommunen, sammen med kommunens vurdering.¹¹

Bø kommune har ingen kulturminneplan, men i Bø og Sauherad er det igangsatt en planprosess for en interkommunal kommunedelplan for kulturminner, som skal vedtas i oktober 2015. I planprogrammet heter det at målet med kulturminneplanen er å sikre de historiske verdiene i Bø og Sauherad på en god måte. Planen skal inneholde en revurdering av eksisterende vern og klassifisering av materielle kulturminner, og det skal gjøres en vurdering av registrerte kulturminner med utgangspunkt i ulike databaser for kulturminner, blant annet SEFRAK-registeret. Ved utvelgelse av verdifulle kulturminner skal man legge vekt på representativitet, sammenheng og miljø,

⁸ Statistisk sentralbyrå: <http://statbank.ssb.no/statistikkbanken>. Lest 03.09.14

⁹ Bø kommunes hjemmeside: <http://www.bo.kommune.no>. Lest 01.12.14

¹⁰ Plan for bustadpolitikk i Bø kommune 2013-2025

¹¹ Føresegner og retningslinjer til kommuneplanens arealdel. Bø 2008-2020, s 8-13

autentisitet, fysisk tilstand, arkitektonisk og kunstnerisk kvalitet, identitet og symbolverdi, økonomi og bruk og økologi, og det skal legges vekt på bevaring av helhetlige kulturmiljøer.¹²

Planstatus for undersøkte bygninger i kommunen

3 av bygningene som inngår i 3. omdrev av kontrollregistreringen i Bø kommune ligger innenfor områderegulering hensynssone for bevaring av kulturmiljø. Én av disse er registrert med middels endring (B-endring), mens 2 er registrert med liten endring (C-endring).

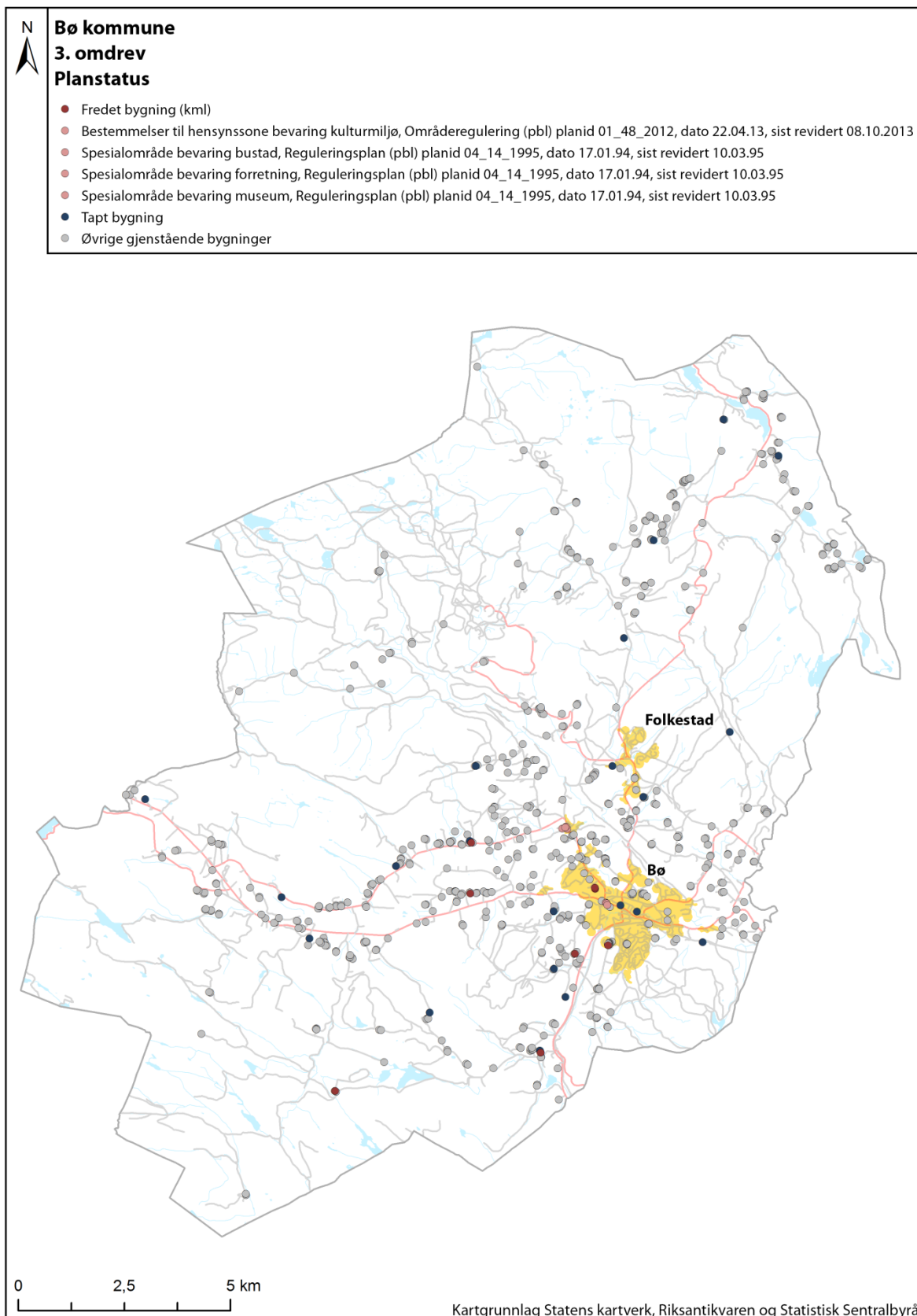
4 bygninger ligger innenfor spesialområde bevaring i reguleringsplan etter plan- og bygningsloven. Av disse bygningene er 2 registrert med liten endring (C-endring).

Til sammen er 8 av bygningene i undersøkelsesgrunnlaget fredet etter kulturminneloven. Av disse bygningene er 2 registrert med liten endring (C-endring).

08210010001: Landhandelen Åheim ligger på Oterholt, som tidligere var bygdesenter i Bø. Bygningen er nå en del av Bø museum, som er regulert til spesialområde bevaring. Foto RM/NIKU 2014

¹² Planprogram. Interkommunal kommunedelplan for kulturminner 2015-2018. Bø og Sauherad kommunar. 01.12.14, s 4-7.

5.2 Tendenser i trusselbildet

21 SEFRAK-bygninger er tapt i Bø kommune i 3. omdrev. Dette tilsvarer en tapsandel på 3 %, som er lavere enn i 2. omdrev, da tapsandelen i Bø var på 4 %. 5 av de tapte bygningene ble registrert som truet i 2. omdrev. Andelen endrete bygninger har økt markant siden 2. omdrev (fra 26 % til 40 %), men andelen sterkt endrete bygninger (3 %) er lav i forhold til andelen bygninger med små endringer (25 %).

Tapsandelen for bolighus og våningshus har sunket i forhold til 2. omdrev (fra 5 % til 4 %), og ingen av de gjenstående bolighusene er sterkt truet. En stor andel av bolighusene er imidlertid endret (52 %). Synkende tapsandel og god bygningstilstand, kombinert med mange endringer, tyder på bruk og vedlikehold. Andelen tapte driftsbygninger har sunket i forhold til 2. omdrev (fra 7 % til 2 %), men dette er bygningstypen med gjennomsnittlig dårligst bygningstilstand i 3. omdrev (20 % truete og 5 % sterkt truete). Forfallet på de større driftsbygninger på gårdsbrukene må sees i sammenheng med strukturelle endringer og effektivisering av landbruket, med sammenslåing av driftsenheter, fraflytting, funksjonstømming og at dagens landbruksdrift krever nye og tidsmessige driftsbygninger. For de mindre uthusene i tunet er tapsandelen som i 2. omdrev (2 %), og sammenlignet med de store driftsbygningene er tilstanden gjennomsnittlig bedre for de mindre uthusene (8 % truete og 3 % sterkt truete). Årsaken kan være at mindre bygninger er lettere å vedlikeholde og bedre egnet for funksjonsendringer, og at bygningsgruppen også omfatter statusbygninger som stabbur og loft.

Som i tidligere omdrev er tapsandelen noe høyere i sentrumsområdene enn i periferien, men andelen truete og sterkt truete bygninger har fra 2. omdrev vært noe høyere i periferien, slik at man kan forvente økt tapstakt i utkantområdene av kommunen i årene fremover.

08210008011: Våningshus med fint bevarte dekorative detaljer er et karakteristisk innslag i de eldre gårdsmiljøene i Bø kommune. Foto: ÅD/NIKU 2014

6 Samlet resultatoversikt MOV 2014

I dette kapittelet gjøres det rede for det samlede resultatet av kontrollregistreringen i 3. omdrev for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg kommune.

Det samlede antall bygninger i undersøkelsesgrunnlaget i 3. omdrev var 2770. I 2. omdrev var det samlede antallet 2912 og i 1. omdrev 3403. Gjenstående bygninger i 3. omdrev er 2628.

6.1 Kvantitative forandringer

Til sammen er 142 bygninger tapt i Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg kommune i 3. omdrev. Dette tilsvarer en tapsandel på 5 % av undersøkelsesgrunnlaget for 3. omdrev og et årlig tap på 1 %. Til sammenligning var tapsandelen på 5 % i 2. omdrev og 14 % i 1. omdrev.

80 bygninger er sterkt endret (A-endring). Dette tilsvarer 3 % av undersøkelsesgrunnlaget for 3. omdrev. 451 bygninger er middels endret (B-endring). Dette tilsvarer 17 %. Flesteparten av de endrete bygningene, nærmere bestemt 837, er registrert med minste endringsgrad (C-endring), noe som tilsvarer 32 % av de gjenstående. Av de sterkt endrete bygningene (A-endring) er det 5 hvor deler av huset er revet, og av de middels endrete bygningene (B-endring), er det 21 hvor deler av huset er revet, og 11 som er tilbakeført til eldre uttrykk. I tillegg er det 14 av de lite endrete bygningene (C-endring) som er tilbakeført til eldre uttrykk, og en som er dokumentert stilhistorisk tilbakeført.

44 bygninger er sterkt truet. Dette tilsvarer 2 % av de gjenstående bygningene i 3. omdrev. I tillegg er 188 bygninger registrert som truet. Dette tilsvarer 7 %, som er samme andel som i 2. omdrev.

Til sammen er 265 bygninger tapt, sterkt truet og sterkt endret (A-endring) i 3. omdrev (en av bygningene er både sterkt endret og sterkt truet). Dette utgjør 10 % av undersøkelsesgrunnlaget for 3. omdrev.

1027 bygninger er uendret og ikke truet. Dette tilsvarer 40 % av de gjenstående bygningene i 3. omdrev.

Kommunevise variasjoner

Tapsprosenten er høyest i Samnanger kommune (7 %). Deretter kommer Holmestrand (6 %) og Sarpsborg (5 %), mens Bø ligger best an i 3. omdrev (3 %). Det samme mønsteret så man også i 2. omdrev.

Når det gjelder tilstanden for de gjenstående bygningene, er det størst andel sterkt truede SEFRAK-bygninger i Bø og Sarpsborg kommune (2 %), og lavest andel i Samnanger kommune (0 %), mens Holmestrand har 1 % sterkt truede.

Sarpsborg kommune har høyest andel endrete bygninger av de fire kommunene (58 %). Deretter følger Holmestrand (56 %) og Samnanger (48 %), mens Bø har lavest andel endrete (40 %).

Andelen SEFRAK-bygninger som er uendret og intakt har sunket i alle fire kommuner. I Sarpsborg har andelen intakte og uendrete sunket fra 42 % til 31 %, i Holmestrand fra 47 % til 38 %, i Samnanger fra 45 % til 41 %, og i Bø fra 57 % til 50 %.

Samlet resultatoversikt MOV 2014

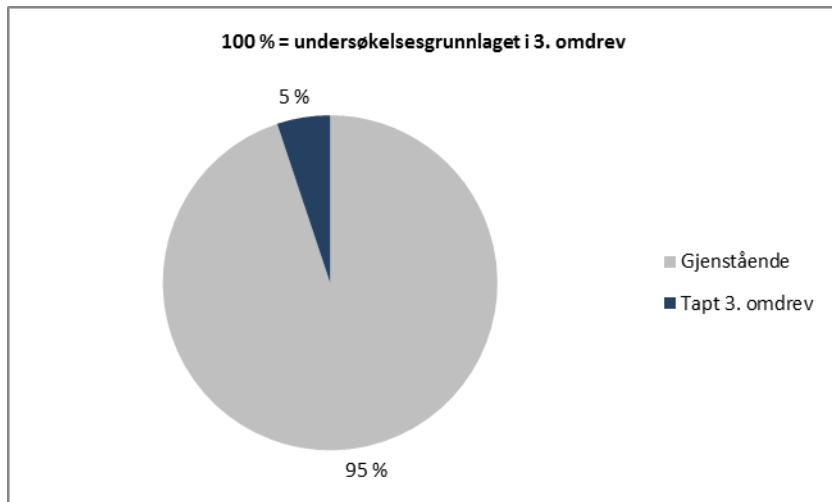
Kommune	Under-søkt 1. omd	Tapt 1. omdrev		Under-søkt 2. omd	Tapt 2. omdrev		Under-søkt 3. omd	Tapt 3. omdrev		Snitt tap pr år 3. omdrev		Gjenstående 3. omd
		Antall	%		Antall	%		Antall	%	Antall	%	
Bø	803	111	14 %	692	29	4 %	663	21	3 %	4,2	0,6 %	642
Holmestrand	477	46	10 %	431	16	4 %	415	24	6 %	4,8	1,2 %	391
Samnanger	468	102	22 %	366	21	6 %	345	23	7 %	4,6	1,3 %	322
Sarpsborg	1655	232	14 %	1423	76	5 %	1347	74	5 %	14,8	1,1 %	1273
Samlet 2014	3403	491	14 %	2912	142	5 %	2770	142	5 %	28,4	1,0 %	2628

Samlet resultat for tap i Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg 1., 2. og 3. omdrev

Kommune	Gjenstående 3. omdrev	A-stor endring		B-middels endring		C-liten endring		Står	Sterkt truet		Truet	
		Antall	%	Antall	%	Antall	%		Antall	%	Antall	%
Bø	642	17	3 %	77	12 %	160	25 %	12	13	2 %	55	9 %
Holmestrand	391	13	3 %	69	18 %	137	35 %	4	4	1 %	21	5 %
Samnanger	322	12	4 %	60	19 %	82	25 %	8	1	0 %	26	8 %
Sarpsborg	1273	38	3 %	245	19 %	458	36 %	23	26	2 %	86	7 %
Samlet 2014	2628	80	3 %	451	17 %	837	32 %	47	44	2 %	188	7 %

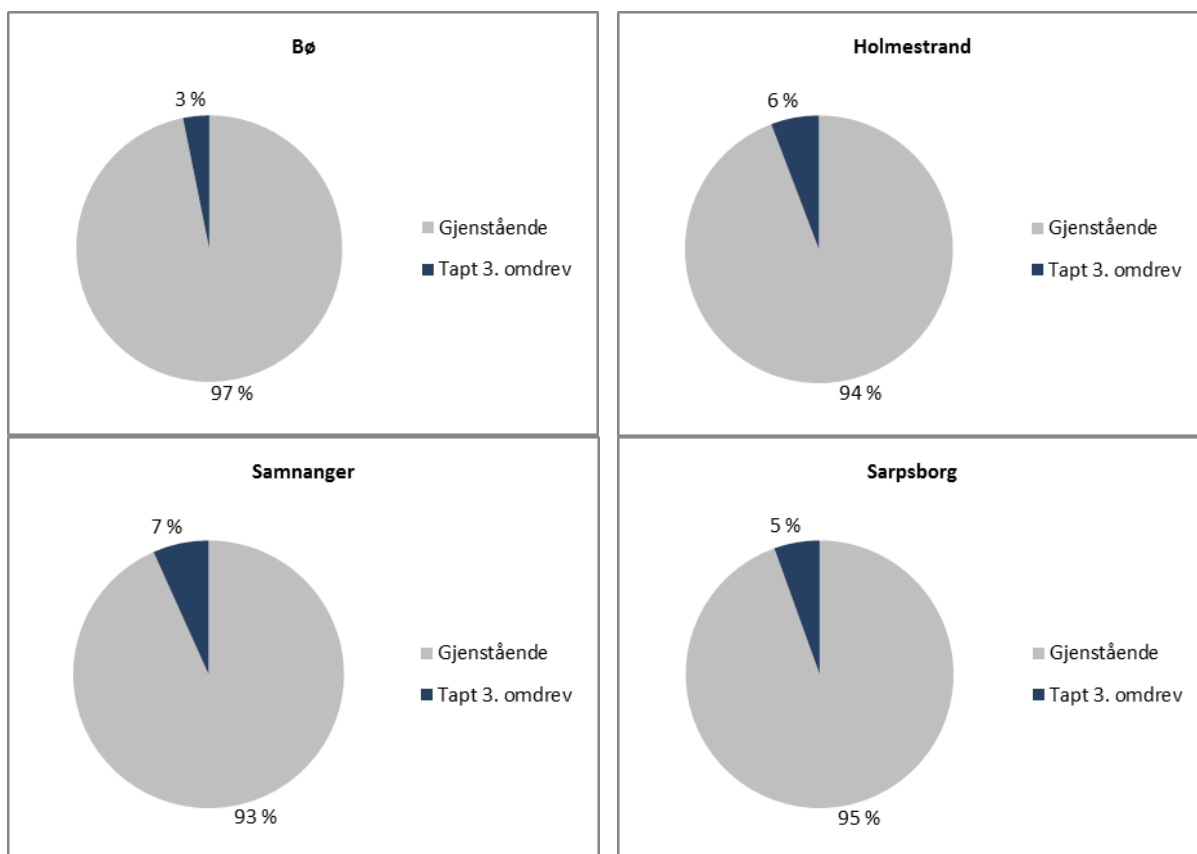
Samlet resultat for endringer og tilstand i Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg 3. omdrev

Samlet resultat tap

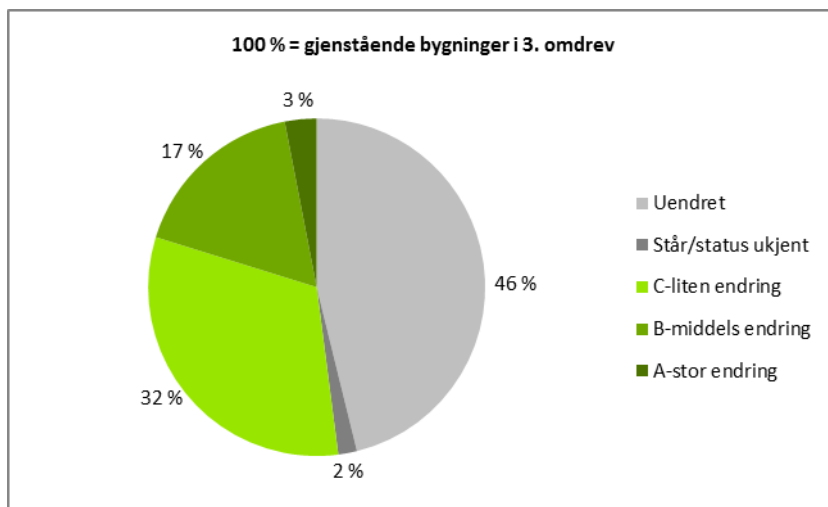
Totalt 3. omdrev	2770
Tapt 3. omdrev	142
Gjenstående	2628

Figur 25: Tapte og gjenstående bygninger. Samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg

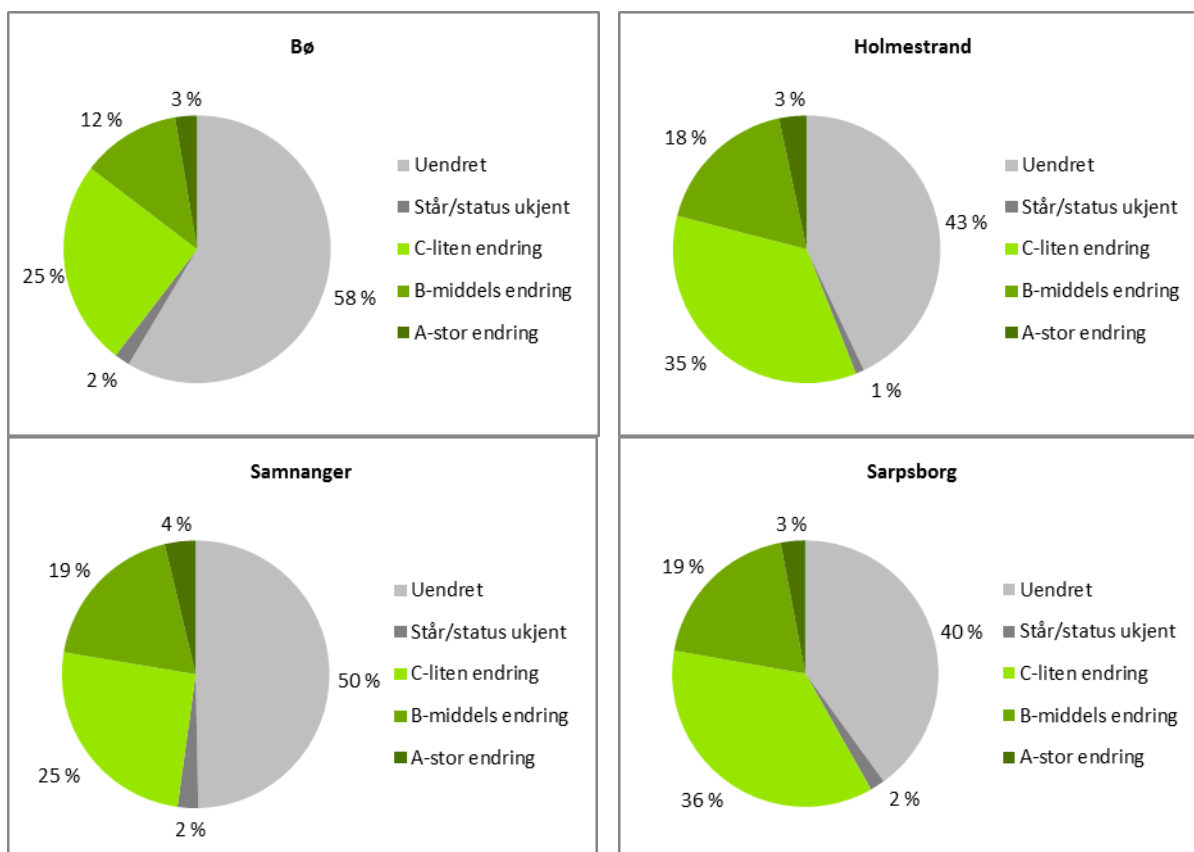
Figur 26: Tapte og gjenstående bygninger. Kommunevis resultat

Samlet resultat endring

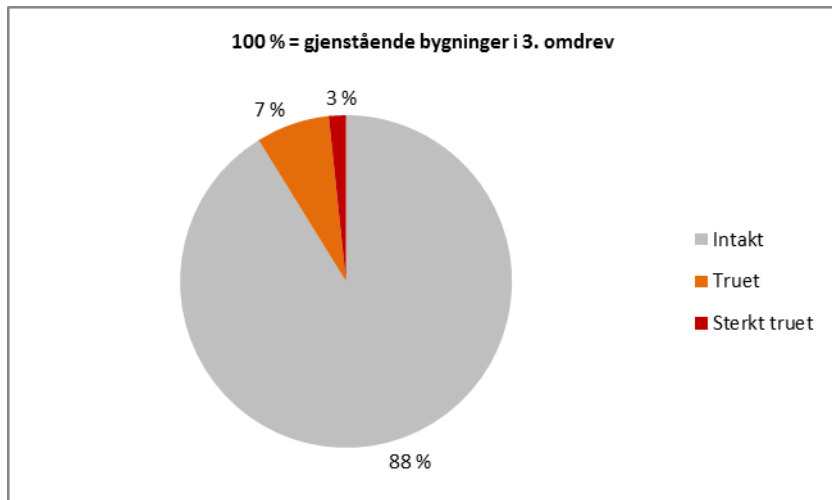
Uendret	1213
Står/ukjent endringsgrad	47
C-liten endring	837
B-middels endring	451
A-stor endring	80
Totalt 3. omdrev	2628

Figur 27: Endringer. Samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg

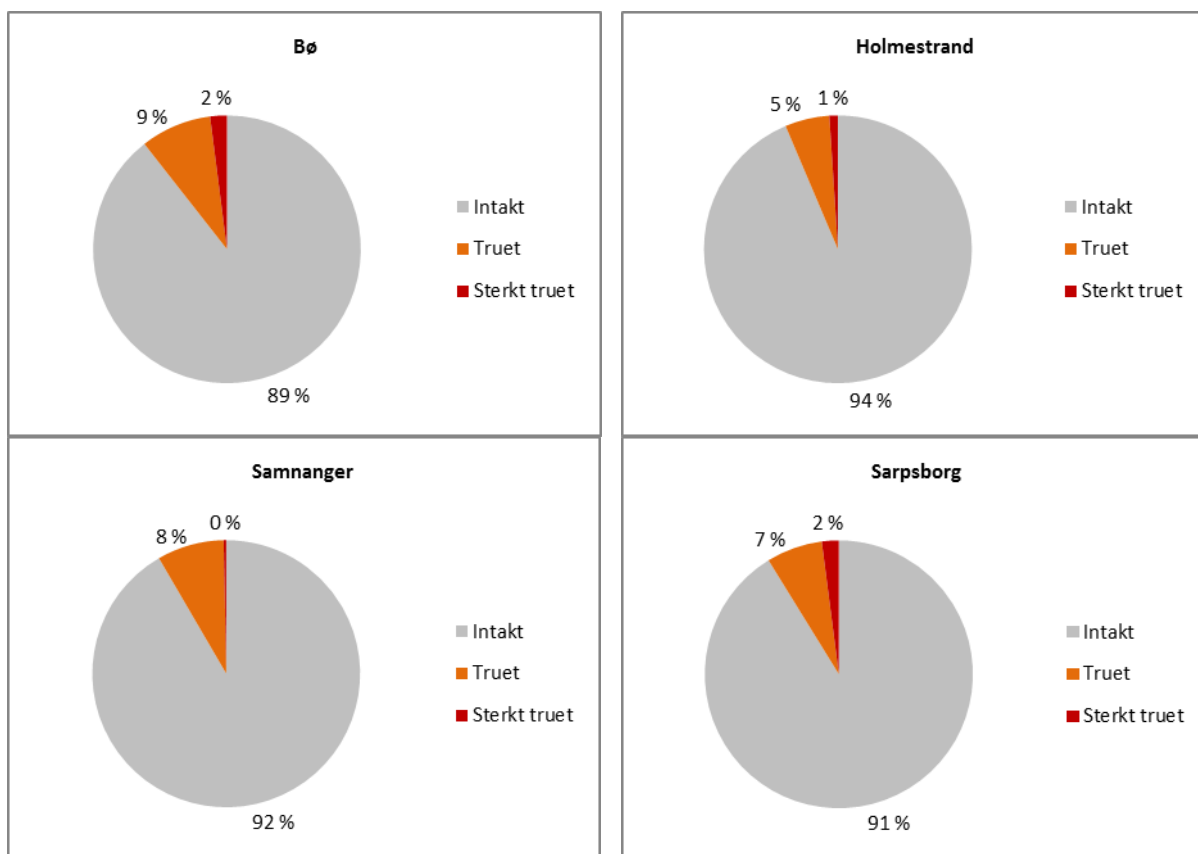
Figur 28: Endringer. Kommunevise resultat

Samlet resultat tilstand

Intakt	2396
Truet	188
Sterkt truet	44
Totalt 3. omdrev	2628

Figur 29: Bygningstilstand. Samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg

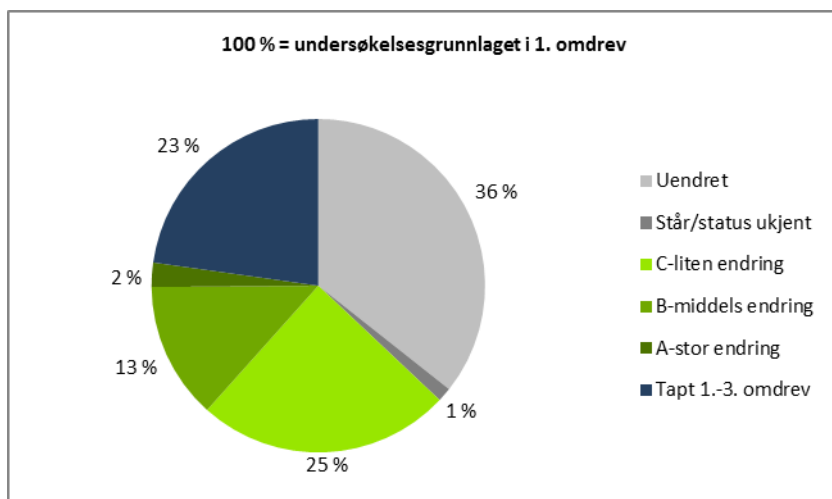

Figur 30: Bygningstilstand. Kommunevise resultat

Samlet resultat akkumulert

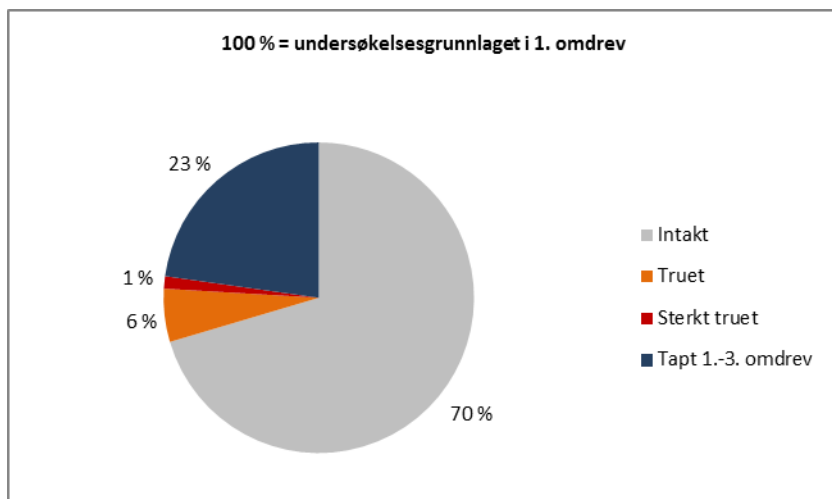
Med utgangspunkt i alle bygningene som inngikk i undersøkelsesgrunnlaget for 1. omdrev, er akkumulert andel tapte bygninger i Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg kommune etter 3. omdrev på 23 %, mot 19 % i 2. omdrev og 14 % i 1. omdrev.

Akkumulert andel bygninger som er tapt, sterkt truet og sterkt endret (A-endering) etter 3. omdrev er 26 %, som i 2. omdrev, mens denne andelen var på 21 % i 1. omdrev. Tar man også med bygningene som er registrert som truet, blir andelen i 3. omdrev på 32 %.

Uendret	1213
Står/ukjent endringsgrad	47
C-liten endring	837
B-middels endring	451
A-stor endring	80
Tapt 1.-3. omdrev	775
Totalt 1. omdrev	3403

Figur 31: Akkumulert tap og endringer. Samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg

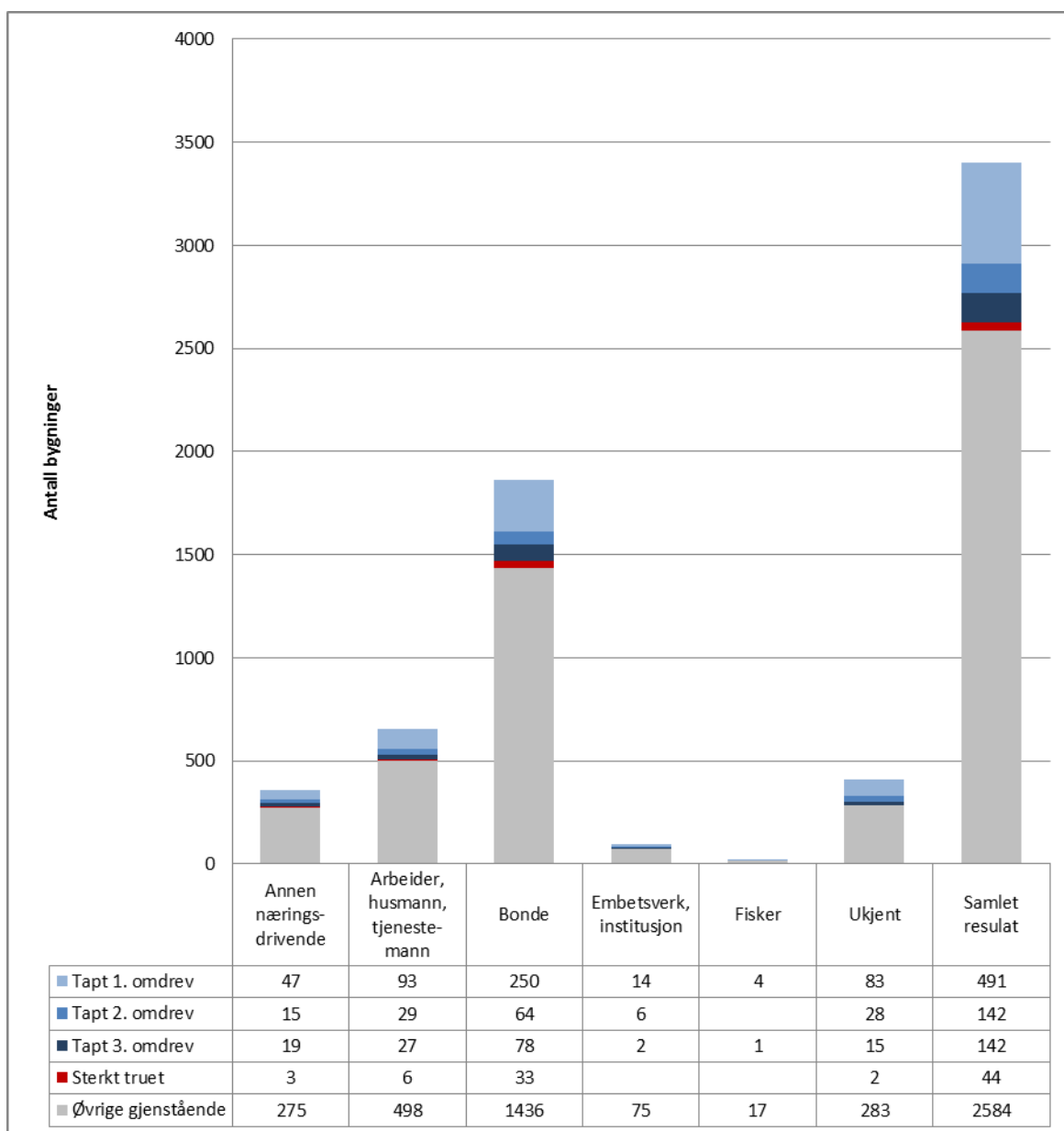
Intakt	2396
Truet	188
Sterkt truet	44
Tapt 1.-3. omdrev	775
Totalt 1. omdrev	3403

Figur 32: Akkumulert tap og bygningstilstand. Samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg

6.2 Kvalitative forandringer

6.2.1 Bestandsutviklingen i forhold til sosial miljøsammenheng

	Annen næringsdrivende	Arbeider, husmann, tjenestemann	Bonde	Embetsverk, institusjon	Fisker	Ukjent	Samlet
Tapt 1. omdrev	1 %	3 %	7 %	0 %	0 %	2 %	14 %
Tapt 2. omdrev	1 %	1 %	2 %	0 %	0 %	1 %	5 %
Tapt 3. omdrev	6 %	5 %	5 %	3 %	6 %	5 %	5 %
Sterkt truet 3. omdrev	1 %	1 %	2 %	0 %	0 %	1 %	2 %
Antall bygn 3. omdrev	297	531	1547	77	18	300	2770
Andel av totalt 3. omd	11 %	19 %	56 %	3 %	1 %	11 %	100 %

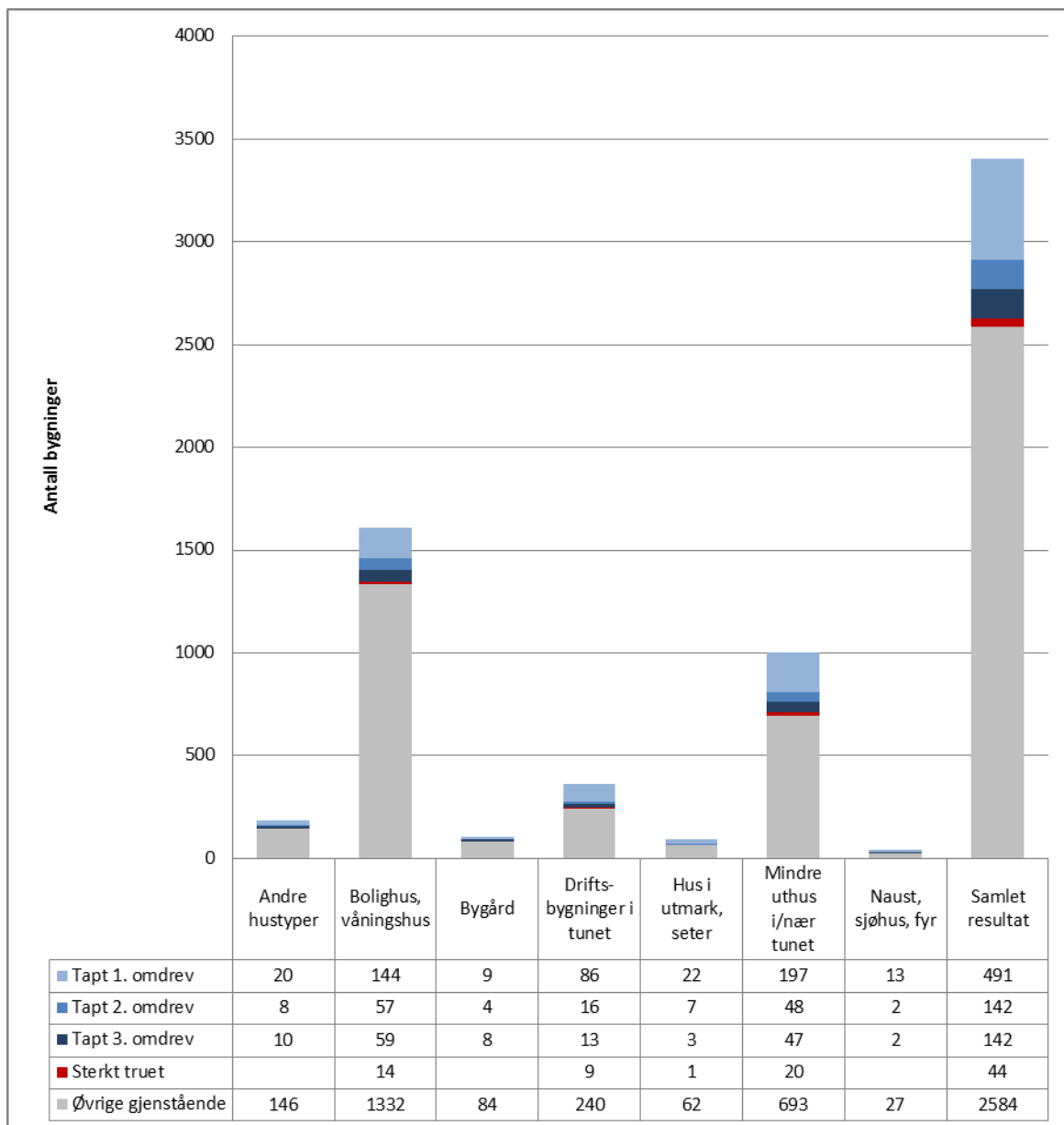

Figur 33: Akkumulert tap og bygningstilstand for ulike sosiale miljøsammenhenger. Samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg

6.2.2 Bestandsutviklingen i forhold til bygningstyper

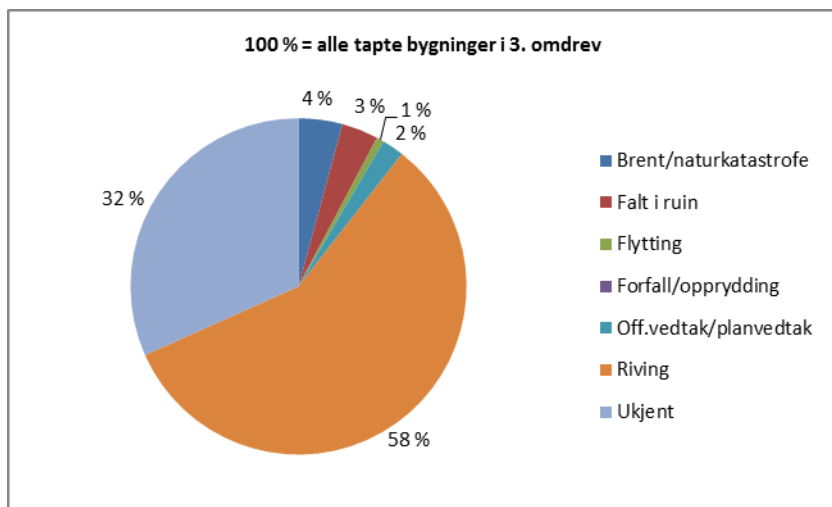
	Andre hustyper	Bolighus/våningshus	Bygård	Driftsbygninger i tunet	Hus i utmark/seter	Mindre uthus i/nær tunet	Naust, sjøhus, fyr m.m.	Samlet
Tapt 1. omdrev	1 %	4 %	0 %	3 %	1 %	6 %	0 %	14 %
Tapt 2. omdrev	0 %	2 %	0 %	1 %	0 %	2 %	0 %	5 %
Tapt 3. omdrev	6 %	4 %	9 %	5 %	5 %	6 %	7 %	5 %
Sterkt truet	0 %	1 %	0 %	3 %	2 %	3 %	0 %	2 %
Antall bygn 3. omdrev	156	1405	92	262	66	760	29	2770
Andel av totalt 3. omd	6 %	51 %	3 %	9 %	2 %	27 %	1 %	100 %

Figur 34: Akkumulert tap og bygningstilstand for ulike bygningstyper. Samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg

6.2.3 Tapsårsaker

For 32 % av de tapte bygningene i Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg i 3. omdrev er tapsårsaken ukjent. 58 % av de tapte bygningene er revet, 3 % har falt i ruin og 1 % er flyttet. 2 % av tapene er en følge av offentlige vedtak, og for 4 % er tapsårsaken brann.

Brent/naturkatastrofe	6
Falt i ruin	5
Flytting	1
Forfall/opprydding	0
Off. vedtak/planvedtak	3
Riving	82
Ukjent	45
Totalt	142

Figur 35: Tapsårsaker. Samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg

Figurliste

1. Tapte og gjenstående bygninger
2. Endrete og uendrete bygninger
3. Bygningstilstand
4. Akkumulert tap og endringer
5. Akkumulert tap og bygningstilstand
6. Undersøkellesgrunnlaget i Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg i forhold til opprinnelige SEFRAK-registreringer
7. Undersøkellesgrunnlaget i Bø i forhold til opprinnelige SEFRAK-registreringer
8. Tapte og gjenstående bygninger
9. Akkumulert tapte og gjenstående bygninger
10. Tapte bygninger fordelt på samfunnssektor
11. Tapte bygninger fordelt på sosial miljøsammenheng
12. Tapte bygninger fordelt på bygningstype
13. Tapsårsaker
14. Endringer
15. Endringer fordelt på bygningstyper
16. Bygningstilstand
17. Bygningstilstand fordelt på sosial miljøsammenheng
18. Bygningstilstand fordelt på bygningstyper
19. Tapte bygninger fordelt på områder
20. Uaktuelt for denne kommunen
21. Endringer fordelt på områder
22. Uaktuelt for denne kommunen
23. Bygningstilstand fordelt på områder
24. Uaktuelt for denne kommunen
25. Tapte og gjenstående bygninger. Samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg
26. Tapte og gjenstående bygninger. Kommunevise resultat
27. Endringer. Samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg
28. Endringer. Kommunevise resultat
29. Bygningstilstand. Samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg
30. Bygningstilstand. Kommunevise resultat
31. Akkumulert tap og endringer. Samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg
32. Akkumulert tap og bygningstilstand. Samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg
33. Akkumulert tap og bygningstilstand for ulike sosiale miljøsammenhenger. Samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg
34. Akkumulert tap og bygningstilstand for ulike bygningstyper. Samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg
35. Tapsårsaker. Samlet resultat for Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg

Kilder

BraArkiv. Skjemaer og foto fra SEFRAK-registreringen

Broe, Unni og Solrun Skogstad: Gamle hus da og nå 2004-2009. Status for SEFRAK-registrerte bygninger Bø kommune, Telemark fylke 2009, 2. omverv. Riksantikvaren 2010

Broe, Unni og Solrun Skogstad: Gamle hus da og nå. Status for SEFRAK-registrerte bygninger Bø kommune, Telemark fylke 2004. Riksantikvaren 2007

Bø kommunes hjemmeside: <http://www.bo.kommune.no>

Føresegner og retningslinjer til kommuneplanens arealdel. Bø 2008-2020

Gamle hus da og nå – kontrollregistrering 2004, 2009 og 2014. Foto og rådata

Kartgrunnlag – Statens kartverk, Geovekst

Plan for bustadpolitikk i Bø kommune 2013-2025

Planprogram. Interkommunal kommunedelplan for kulturminner 2015-2018. Bø og Sauherad kommunar. 01.12.14

Prop.1 S (2013–2014). Det Kongelige Miljøverndepartement

Riksantikvaren: Strategi for miljøovervåking på kulturminnefeltet 2009-2020

Riksantikvarens hjemmeside: www.ra.no

St.meld. nr. 16 (2004-2005) Leve med kulturminner. Det Kongelige Miljøverndepartement

Statistisk sentralbyrå: <http://statbank.ssb.no/statistikbanken>

Vedlegg

Vedlegg 1: Tap, endring og tilstand i Bø fordelt på bygningstyper

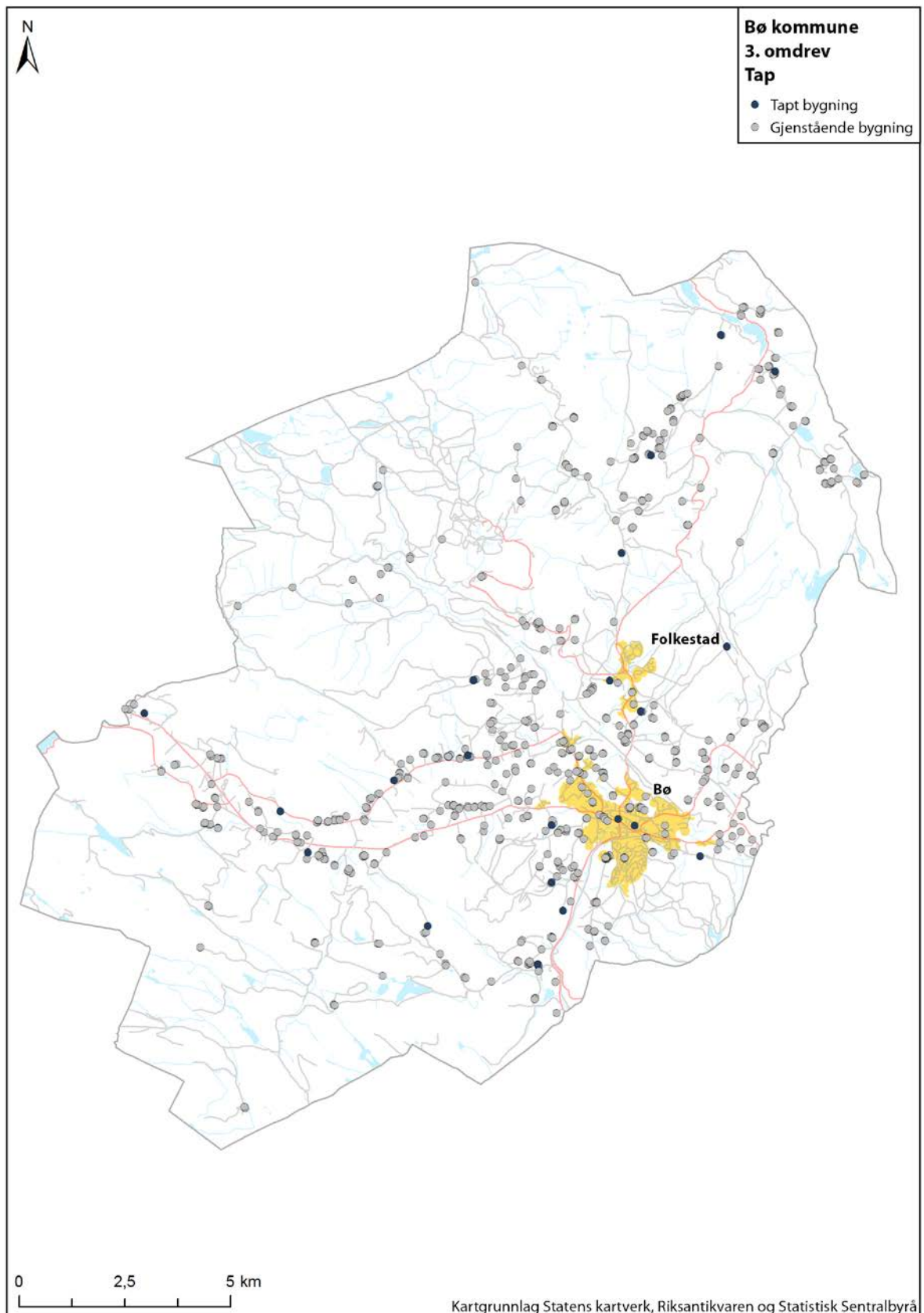
Bø kommune	Under søkt 1. omdrev	Tapt 1. omdrev		Under søkt 2. omdrev	Tapt 2. omdrev		Under søkt 3. omdrev	Tapt 3. omdrev		Gjenstående 3. omdrev	Endret totalt		A-stor endring		B-middels endring		C-liten endring		Står	Sterkt truet		Truet	
			%			%			%			%		%		%		%			%		%
Bolig	2	0	0 %	2	0	0 %	2	0	0 %	2	1	50 %	0	0 %	1	50 %	0	0 %	0	0	0 %	0	0 %
Våningshus	301	31	10 %	270	13	5 %	257	11	4 %	246	129	52 %	12	5 %	51	21 %	66	27 %	3	1	0 %	11	4 %
Bolighus, våningshus	303	31	10 %	272	13	5 %	259	11	4 %	248	130	52 %	12	5 %	52	21 %	66	27 %	3	1	0 %	11	4 %
Mindre uthus i/nær tunet	27	5	19 %	22	3	14 %	19	1	5 %	18	4	22 %	0	0 %	0	0 %	4	22 %	0	1	6 %	4	22 %
Sidebygning	110	20	18 %	90	2	2 %	88	5	6 %	83	31	37 %	1	1 %	11	13 %	19	23 %	0	4	5 %	10	12 %
Stabbur, loft	181	14	8 %	167	1	1 %	166	0	0 %	166	41	25 %	1	1 %	0	0 %	40	24 %	2	2	1 %	7	4 %
Mindre uthus i/nær tunet	318	39	12 %	279	6	2 %	273	6	2 %	267	76	28 %	2	1 %	11	4 %	63	24 %	2	7	3 %	21	8 %
Driftsbygning	41	11	27 %	30	1	3 %	29	0	0 %	29	16	55 %	2	7 %	4	14 %	10	34 %	0	1	3 %	3	10 %
Fjøs, stall, låve	81	24	30 %	57	5	9 %	52	2	4 %	50	17	34 %	1	2 %	6	12 %	10	20 %	1	3	6 %	13	26 %
Driftsbygninger i tunet	122	35	29 %	87	6	7 %	81	2	2 %	79	33	42 %	3	4 %	10	13 %	20	25 %	1	4	5 %	16	20 %
Andre hus på setra	1	0	0 %	1	0	0 %	1	0	0 %	1	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0	0 %	0	0 %
Seterbu/sel	17	3	18 %	14	1	7 %	13	0	0 %	13	4	31 %	0	0 %	1	8 %	3	23 %	3	0	0 %	1	8 %
Seterfjøs	10	2	20 %	8	1	13 %	7	0	0 %	7	1	14 %	0	0 %	0	0 %	1	14 %	3	1	14 %	1	14 %
Seterløe	4	0	0 %	4	0	0 %	4	0	0 %	4	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0	0 %	2	50 %
Utløe, sommerfjøs	10	1	10 %	9	1	11 %	8	0	0 %	8	1	13 %	0	0 %	0	0 %	1	13 %	0	0	0 %	3	38 %
Hus i utmark, seter	42	6	14 %	36	3	8 %	33	0	0 %	33	6	18 %	0	0 %	1	3 %	5	15 %	6	1	3 %	7	21 %
Annet	2	0	0 %	2	0	0 %	2	2	100 %	0	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0 %	0	0	0 %	0	0 %
Forretningsbygg	6	0	0 %	6	0	0 %	6	0	0 %	6	5	83 %	0	0 %	2	33 %	3	50 %	0	0	0 %	0	0 %
Forsamlingshus	1	0	0 %	1	0	0 %	1	0	0 %	1	1	100 %	0	0 %	0	0 %	1	100 %	0	0	0 %	0	0 %
Hotell, gjestgiveri, skystasjon, kafé m.m.	1	0	0 %	1	0	0 %	1	0	0 %	1	1	100 %	0	0 %	0	0 %	1	100 %	0	0	0 %	0	0 %
Næringsbygg	4	0	0 %	4	0	0 %	4	0	0 %	4	1	25 %	0	0 %	0	0 %	1	25 %	0	0	0 %	0	0 %
Skole	4	0	0 %	4	1	25 %	3	0	0 %	3	1	33 %	0	0 %	1	33 %	0	0 %	0	0	0 %	0	0 %
Andre hustyper	18	0	0 %	18	1	6 %	17	2	12 %	15	9	60 %	0	0 %	3	20 %	6	40 %	0	0	0 %	0	0 %
Bø totalt	803	111	14 %	692	29	4 %	663	21	3 %	642	254	40 %	17	3 %	77	12 %	160	25 %	12	13	2 %	55	9 %

Vedlegg 2: Tap, endring og tilstand i Bø fordelt på registreringskretser

Bø kommune	Under søkt 1. omdrev	Tapt 1. omdrev		Under søkt 2. omdrev	Tapt 2. omdrev		Under søkt 3. omdrev	Tapt 3. omdrev		Gjenstående 3. omdrev	Endret totalt		A-stor endring		B-middels endring		C-liten endring		Står	Sterkt truet		Truet	
			%			%			%			%		%		%		%			%		%
1 Øvre Bø	46	5	11 %	41	0	0 %	41	1	2 %	40	22	55 %	1	3 %	6	15 %	15	38 %	2	0	0 %	0	0 %
3 Forberg	72	10	14 %	62	2	3 %	60	0	0 %	60	25	42 %	1	2 %	7	12 %	17	28 %	0	0	0 %	1	2 %
4 Eikjabygda	52	3	6 %	49	2	4 %	47	2	4 %	45	16	36 %	1	2 %	4	9 %	11	24 %	0	0	0 %	0	0 %
5 Myklebø	46	5	11 %	41	1	2 %	40	2	5 %	38	14	37 %	0	0 %	5	13 %	9	24 %	0	0	0 %	0	0 %
6 Bø	127	26	20 %	101	4	4 %	97	4	4 %	93	38	41 %	5	5 %	10	11 %	23	25 %	1	4	4 %	9	10 %
7 Haugland	60	8	13 %	52	2	4 %	50	1	2 %	49	17	35 %	1	2 %	4	8 %	12	24 %	0	0	0 %	3	6 %
8 Vatnar	169	33	20 %	136	10	7 %	126	3	2 %	123	49	40 %	3	2 %	16	13 %	30	24 %	0	2	2 %	20	16 %
9 Folkestad	82	10	12 %	72	4	6 %	68	3	4 %	65	20	31 %	2	3 %	10	15 %	8	12 %	2	3	5 %	13	20 %
10 Oterholt	53	3	6 %	50	1	2 %	49	1	2 %	48	28	58 %	0	0 %	4	8 %	24	50 %	1	1	2 %	4	8 %
11 Vreim	96	8	8 %	88	3	3 %	85	4	5 %	81	25	31 %	3	4 %	11	14 %	11	14 %	6	3	4 %	5	6 %
Bø totalt	803	111	14 %	692	29	4 %	663	21	3 %	642	254	40 %	17	3 %	77	12 %	160	25 %	12	13	2 %	55	9 %

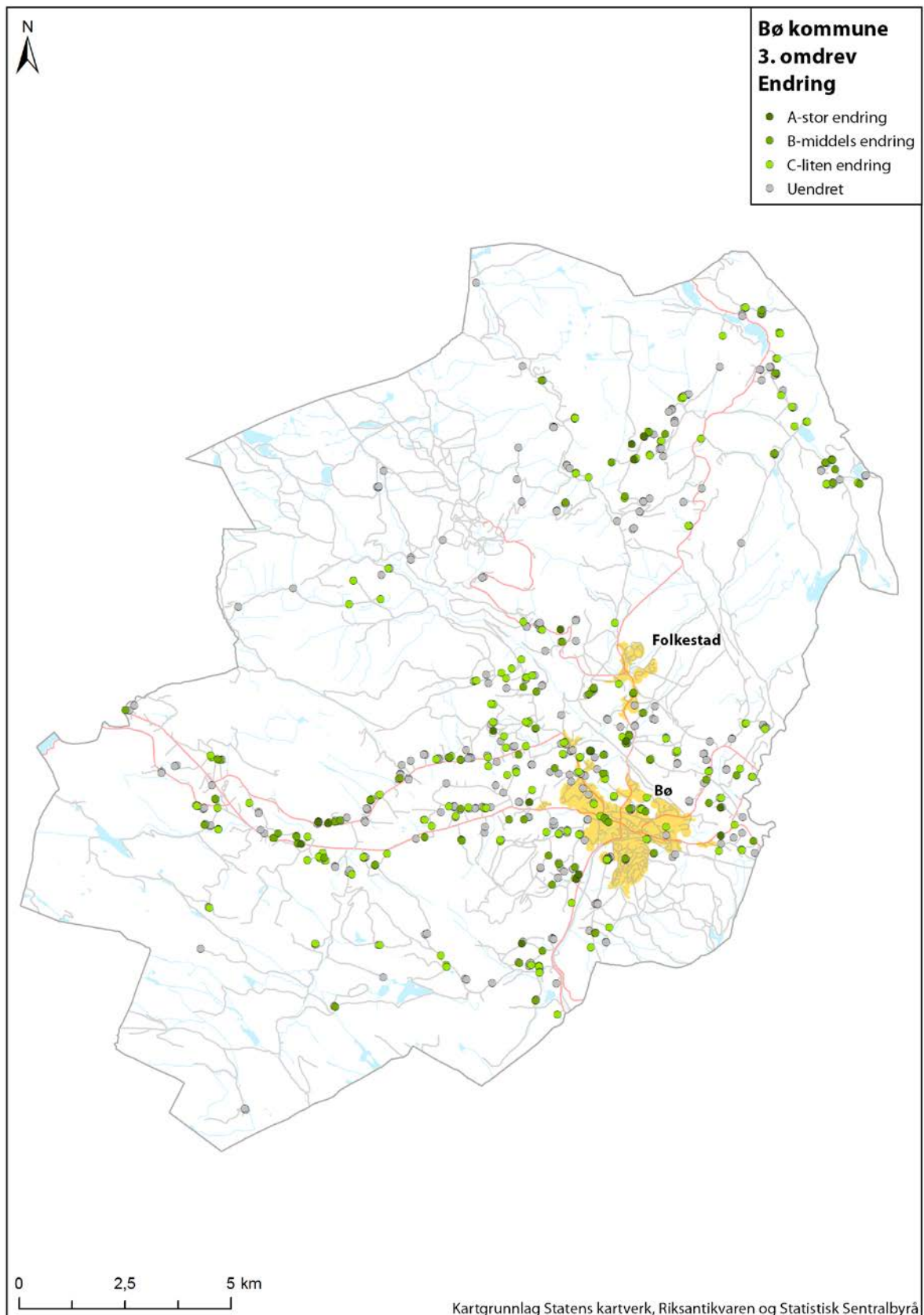
Vedlegg 3: Kommune- og fylkeskart

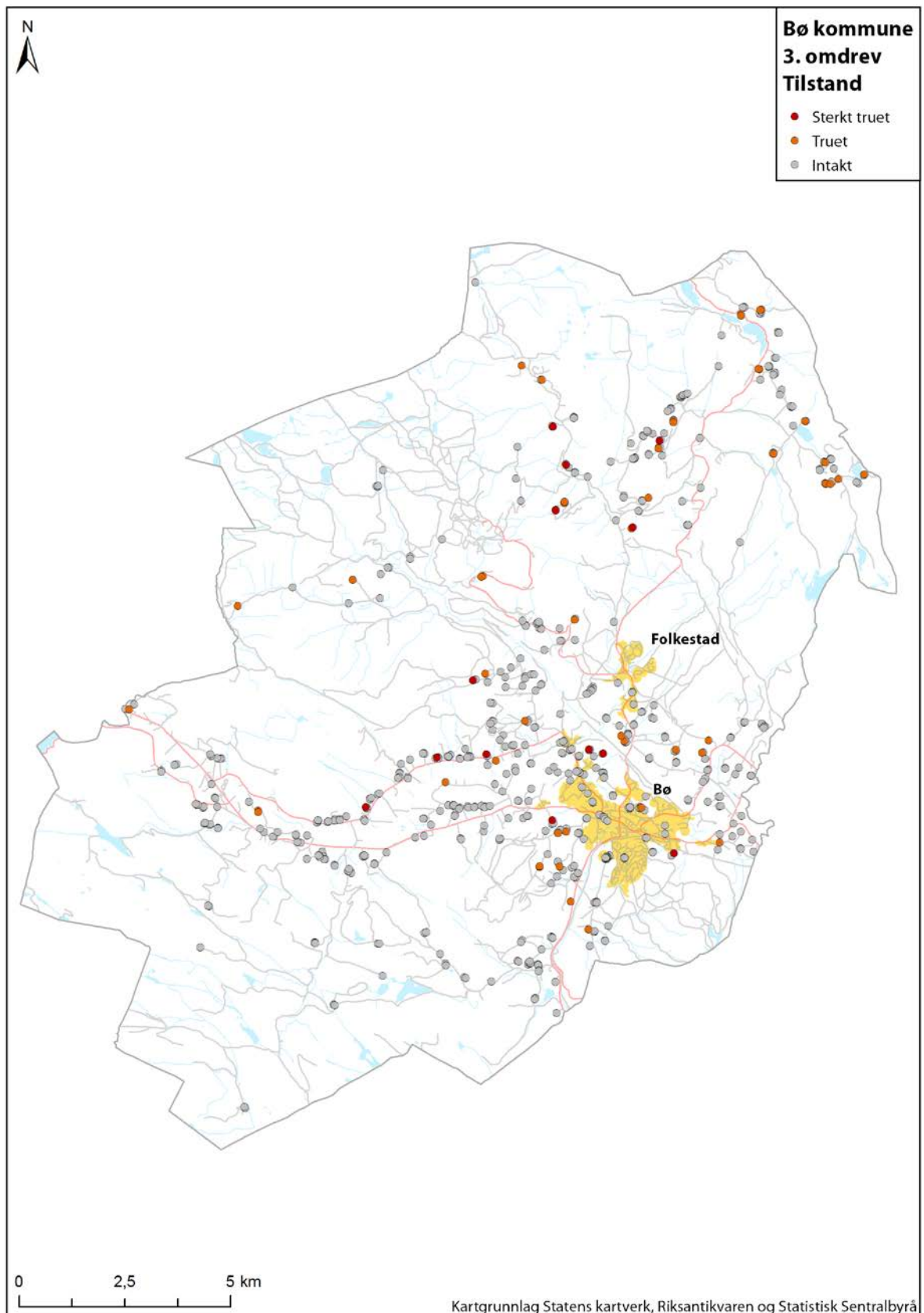
Vedlegg 4: Kart over tapte bygninger i Bø 3. omdrev

Vedlegg 5: Kart over endrete bygninger i Bø 3. omdrev

Vedlegg 6: Kart over truede bygninger i Bø 3. omdrev

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Rapport 78
ISSN 1503-4895
ISBN 978-82-8101-219-6

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 934 66 230

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 922 89 252

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 25
7013 TRONDHEIM
Telefon: 922 66 779 /
405 50 126

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00